

Fraværet av tonelag på Strilelandet: en forskningshistorie

Av Gjert Kristoffersen

Artikkelen beskriver hvordan fraværet av tonelagskontrast i strilemålene rundt Bergen ble oppdaget av norske språkvitere. De eldste kildene synes å ta det for gitt at kontrasten fantes, og transkriberer tonelag 1 eller 2 i alle eksemplere. I tillegg til oversiktsverkene til Amund B. Larsen og Hans Ross gjelder dette hordalandsbindet av Norske Gaardnavne og senere feltnotatene til dialektologer knyttet til Bergens museum. Ingen av kildene problematiserer praksisen. Først i slutten av 1930-årene kom det to hovedoppgaver skrevet av studenter med opphav i regionen som pekte på fraværet. Det skulle imidlertid gå enda 20 år før den store undersøkelsen til Martin Kloster Jensen endelig etablerte som mer allmenn kunnskap den såkalte tonelagsløse ringen rundt Bergen.*

I hvert fall siden Martin Kloster Jensen disputerte i 1961, har det vært allment kjent at de tradisjonelle dialektene på det såkalte Strilelandet, dvs. Bergens nabokommuner, manglet tonelagskontrast (Jensen 1961).

* En særlig takk går til førstebibliotekar Jan Engh (Universitetet i Oslo) som fant fram til og ordnet med skanning av vedleggene til Skauge (1940). Han lokaliserte også den klausulerte hovedoppgaven til Arnt Troland fra 1939, tok kontakt med arvingene og fikk opphevet klausulen. Arvingene fortjener naturligvis også takk for at oppgaven nå endelig er tilgjengelig, slik at Troland kan tas med blant pionerene i denne historien. Førstebibliotekar Jan Olav Gatland ved Universitetet i Bergen satte meg i kontakt med Ellen Johanne Thunes, som med stor velvilje overlot forarbeidene til sin fars tapte hovedoppgave (Thunes 1949) til målføresamlingen ved Universitetet i Bergen. En varm takk til begge to. En varm takk går også til Sissel Hamre Dagsland, som hjalp meg med biografiske opplysninger om sin far, Håkon Hamre. Bente Selback har funnet fram og skannet dokumentene fra målføresamlingen ved UiB som er brukt som kilder, og Trond Minde hjalp meg med å finne fram til målføresynopsisen på nettet. Takk skal dere ha! Videre skylder jeg mine kolleger Oddvar Nes †, Ole-Jørgen Johannessen, Johan Myking og Helge Sandøy takk både for saksopplysninger og verdifulle og stimulerende diskusjoner. Til slutt en varm takk til redaksjonens konsulent, Jardar Eggesbø Abrahamsen, som ikke ønsket å være anonym, og som i sin fagfellevurdering kom med mange verdifulle kommentarer og forslag.

Samtidig har Bergen bymål hatt dette trekket så langt tilbake som vi har kilder. Et slikt fravær er et svært sjeldent fenomen i norsk (og svensk) sammenheng. I tillegg til strilemålene finner vi i Norge fravær av tonelag bare i et lite område på Helgeland, samt i Nord-Troms og Finnmark.

Den historiske bakgrunnen for fraværet av tonelagskontrast i strilemålene er uklar. Den mest populære forklaringen synes å være at hele området, Bergen så vel som Strilelandet, har fått kontrasten på lik linje med resten av Sør-Norge i løpet av middelalderen. I Bergen har så den intense kontakten med lavtysk i senmiddelalderen ført til nøytralisering. Denne nøytraliseringen har så spredd seg videre til strilemålene, mens kontrasten i bymålet senere har blitt gjeninnført gjennom innflytting fra områder lenger nord på Vestlandet.¹ En bred behandling av dette spørsmålet er det ikke plass til i denne artikkelen, men to svakheter ved hypotesen bør pekes på. Den første er at strilemålene i liten grad ellers har vært preget av påvirkning fra Bergen, og den andre er at det vel ikke har vært undersøkt om det på noe tidspunkt har skjedd en så stor innflytting til Bergen fra disse områdene til at det er sannsynlig at disse dialektene har kunnet påvirke bymålene. Bergensmålet ser ellers i liten grad ut til å ha tilegnet seg trekk fra mer nordlige dialekter gjennom en slik innflytting. Så spørsmålet om hvorfor strilemålene ikke har hatt tonelag, kan neppe ses som endelig løst.

Denne artikkelen springer ut av et prosjekt der jeg undersøker hvordan tonelagskontrasten de siste 50 årene har spredd seg fra bergensmålet til talemålene på Strilelandet. Det sentrale målet med prosjektet er å undersøke i hvilken grad og hvordan kontrasten manifesterer seg i eksperimentalfonetiske opptak så vel som i sosiolingvistiske intervjuer fra ulike deler av Hordaland som i dag befinner seg i målføresamlingen ved Universitetet i Bergen, og som de siste årene er blitt digitalisert og transkribert i forbindelse med prosjektene *Dialektendringsprosesser* og *Language Infrastructure made Accessible (LIA)*.² Da jeg satte meg inn i den tidligere publiserte litteraturen om emnet, fant jeg såpass mye interessant, eller mer direkte uttrykt, merkverdig, at dette måtte bli et tema for en egen artikkel. I denne artikkelen gjør jeg en kritisk gjennomgang

1. Jeg er usikker på opphavet til denne hypotesen, men den er ganske godt kjent, også internasjonalt, og jeg har minst én gang utenfor Norge fått den gjengitt av kolleger som ikke er spesialister på nordgermansk språkhistorie.
2. Finansiert av Norges forskningsråd hhv. 2008–11 og 2014–18.

av litteraturen om dialektene på Strilelandet fram til publikasjonen av Martin Kloster Jensens doktoravhandling i 1961. Med denne er kunnskapen om den tonelagsløse ringen rundt Bergen endelig etablert. Men bare 20 år tidligere var den knapt kjent, og enda 20 år tidligere og før det ser den allmenne oppfatningen blant norske dialektologer ut til å ha vært at strilemålene hadde tonelag på samme måte som alle andre sørnorske dialekter. I hvert fall ble tonelag konsekvent transkribert i litteraturen jeg har gått gjennom fra denne tiden, og dette blir i svært liten grad problematisert eller kommentert. Snarere finner vi formuleringer som tyder på at forfatterne tok det for gitt at tonelagskontrast også karakteriserte strilemålene.

Når jeg vurderer denne praksisen mot de opplysningene som fra slutten av 1930-tallet ble lagt fram, og som med ett unntak pekte på at tonelagskontrasten *ikke* var en del av strilemålene, heller jeg mot at dette siste standpunktet er det rette, nemlig at dialektene ikke har hatt systematisk tonelagskontrast i perioden, i hvert fall ikke etter midten av 1800-tallet og fram til tiden rett etter 2. verdenskrig. Situasjonen før ca. 1850 kan vi i fravær av kilder ikke vite noe om.

Dette perspektivet ligger til grunn for artikkelen, og jeg håper at jeg gjennom stoffet jeg legger fram nedenfor, makter å grunnegi dette på en overbevisende måte. Fra perioden før siste halvdel av 1800-tallet har vi overhodet ingen data, og blant talere født på 1950-tallet begynte tonelagskontrasten gradvis å vise seg i strilemålene. Denne nyere utviklingen ligger ellers utenfor emnet for denne artikkelen, og vil bli tatt opp i senere publikasjoner.

Dersom praksisen til forskerne bak de eldre oppskriftene har latt seg styre av at det for dem var utenkelig at norske dialekter skulle mangle tonelagskontrast, reiser dette interessante og viktige spørsmål knyttet til det å etablere data ved hjelp av det menneskelige sanseapparatet. De observasjoner vi gjør av verden rundt oss, vil alltid bli filtrert gjennom et sett av fordommer, her og senere brukt i ikke-odiøs betydning, som styrer vår oppfattelse av dem. Det kan være dette vi ser i dette tilfellet.

Strilemålene slik vi kjenner dem fra den dialektologiske litteraturen, er i dag på vikende front. Grunnen er først og fremst den omfattende urbaniseringen som de siste årtiene har skjedd rundt Bergen, der bysamfunnet med store boligområder, handlesentre og ekspanderende servicenæringer har fortrenget det gamle samfunnet basert på primærnæringer og til dels eldre industri. Små samfunn som både kommunika-

sjonsmessig og mentalt lå langt fra Bergen fram til etterkrigstiden, er nå tett integrert i et Stor-Bergen gjennom radikalt bedrede kommunikasjoner, særlig vei og broer til fortrensel for sjøverts kommunikasjon. Når tonelagene er i ferd med å etablere seg i talemålet i disse områdene, er det derfor ikke en isolert endring, men del av en større prosess der talemålene i større og større grad preges av bergensdialekten.³ Dette er med andre ord ikke noen intern endring i strilemålene, men del av en prosess der bergensmålet gradvis sprer seg og fortrenger disse.

Når det gjelder geografisk avgrensning av Strilelandet, følger jeg inndelingen i Fossen (2009), jf. figur 1. Han regner til området “Austevoll, Sund, Fjell, Øygarden, Fedje, Askøy, Meland, Radøy, Austrheim, Lindås, Masfjorden, Modalen, Osterøy, Os og Samnanger, foruten de tidligere kommunene Åsane, Arna, Fana og Laksevåg, fra 1972 innlemmet i Bergen by”.

Figur 1: De kommunene som ifølge Fossen (2009) tilhører Strilelandet (kartgrunnlag: Nordhordlandskart.no)

Den ytre sorte streken markerer yttergrensene for området. Når jeg har utelatt Modalen og Eksingedalen, dvs. den nordøstlige delen av Vaksdal kommune, er det fordi dialektene her ifølge feltarbeid referert i Rundhovde (1964: 43f.) har hatt tonelagskontrast.

3. Denne prosessen er dokumentert i flere hovedoppgaver, samt én doktorgrad de siste årene, se f.eks. Birkeland (2008), Villanger (2010) og Hernes (1998); (2006).

Resten av artikkelen er organisert slik: I neste avsnitt presenteres tonelagskontrasten i Bergen satt opp mot fraværet av tonelaget i strilemålene. I del 2 går jeg gjennom de eldste kildene, alle knyttet til den tradisjonelle, diakront orienterte dialektologien. Tema for del 3 er hvordan fraværet av kontrast første gang blir beskrevet i 1939, og hvordan denne kunnskapen gradvis etablerer seg gjennom hovedoppgaver skrevet mellom 1939 og 1949. Her hører også Gunnvor Rundhovdes feltarbeid i 1940-årene hjemme, selv om resultatene av dette ikke ble publisert før 20 år senere. I del 4 beskriver jeg hvordan kunnskapen blir mer allment kjent fram mot Jensen (1961) og Rundhovde (1964). Først med disse arbeidene blir kunnskapen om de atonale strilemålene allment kjent og akseptert. Del 5 avslutter artikkelen.

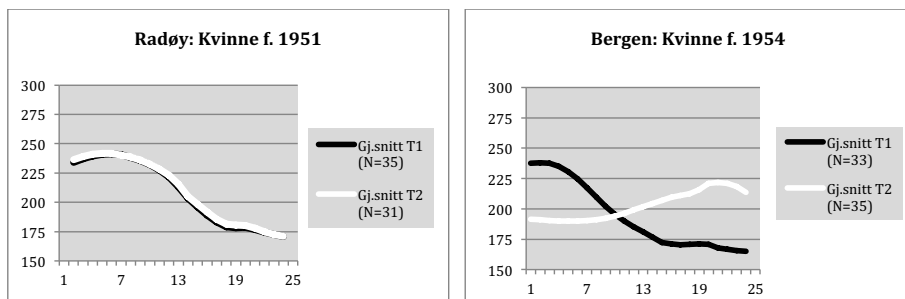
1 Fonetisk skisse

Fonetisk faller tonelagskontrasten i Bergen inn under type 1B i den såkalte Gårding/Bruce-typologien (Bruce & Gårding 1978; Gårding 1977). I denne karakteriseres type 1 av ulik synkronisering av en enkelt tonetopp, tidlig i tonelag 1 og relativt senere i tonelag 2. Dette i motsetning til type 2, der tonelag 2 har to tonetopper, som f.eks. i østnorsk. Den videre klassifikasjonen av type 1 i en a- og b-type baserer seg på hvor forsinket toppen i tonelag 2-konturen er i forhold til den trykksterke stavelsen. I a-typen, som vi bl.a. finner i Sunnhordland, blir tonetoppene i begge tonelagene alltid realisert innenfor trykkstavelsen, se f.eks. analysen av tysnesmålet i Hognestad (2012: 103ff.). I b-typen, som Bergen tilhører, synkroniseres tonetoppen i tonelag 2 ofte senere, ofte med den påfølgende trykklette stavelsen.

Figur 2 viser realisasjonen av den kontrastbærende delen av tonelagene i bergensmålet og i tradisjonelt radøymål. Kurvene er basert på innspillinger gjort i tilknytning til et prosjekt ledet av Knut Fintoft på 1970-tallet, som hadde som mål å undersøke tonelagsrealisasjon i hele Norge, se Fintoft et al. (1978) og særlig Fintoft & Mjaavatn (1980).⁴ Y-

4. Innspillingene knyttet til prosjektet er i dag en del av målføresamlingen ved Universitetet i Bergen. De ble overlatt samlingen av arvingene etter at Knut Fintoft døde i 2011. Vi har navn og kommunetilhørighet på informantene, men med noen unntak ingen presise opplysninger om informantenes fødselsår og bosted innenfor de ulike kommunene. Vi vet imidlertid at de fleste informantene var unge på innspillings-

aksen viser grunntonefrekvens, x-aksen normalisert tid over 25 jevnt fordelte målepunkter. Kurvene representerer gjennomsnitt tatt over en rekke tostavede tonelag 1- og tonelag 2-ord, alle med initialtrykk og lang vokal, lest i rammesetningen “Det var ___ du sa”. Tonegangen ble målt fra begynnelsen av den trykksterke vokalen til 75 ms. inn i den trykklette vokalen.

Figur 2: Tonelagsrealisasjon i radøymålet (a) og i bergensmålet (b)

Vi ser at mens det hos radøytaleren ikke er noen forskjell mellom de to typene, er det en klar forskjell i timing i Bergen, der tonetoppen i tonelag 1 realiseres tidlig i den trykksterke stavelsen, mens tonetoppen i tonelag 2 faller mot slutten av det målte domenet, dvs. i den trykklette vokalen.

2 Kildene fra omkring 1900 fram til slutten av 1930-tallet

De eldste kildene vi har, baserer seg på talere som levde på slutten av 1800-tallet og som kanskje var født i første halvdel av århundret. Ingen av dem beskjeftiger seg med tonelag spesielt. I arbeider som diskuterer dialektene i Nordhordland og nordre Sunnhordland spesielt, har jeg derfor sett etter direkte kommentarer om tonelagsforholdene. Disse er ikke

tidspunktet, og at de derfor må ha vært født i løpet av det første tiåret etter 2. verdenskrig.

mange. Mer interessant er det derfor å undersøke om tonelag transkriberes i eksempler.

Johan Storm kan på mange måter sies å være tonelagsanalysens far i Norge. I Storm (1884b: 42–56) diskuterer han tonelag over atskillige sider, og analyserer østnorske og bergenske tonelagskurver fonetisk ved hjelp av musikalsk notasjon (s. 55). Han diskuterer med andre ord hvordan tonelagsrealisasjonen varierer geografisk, men nevner bare Finnmark som et mulig område i Norge der kontrasten er fraværende, og det med sterke reservasjoner, siden han ikke selv kjenner disse dialektene (s. 49n).⁵ Han tok det med andre ord for gitt at tonelagskontrast karakteriserte så å si alle norske dialekter, og i lydskriften *Norvegia* innførte Storm en konvensjon som kanskje kan utledes fra denne oppfatningen. Denne har stor betydning i vår sammenheng. I *Norvegia* råder nemlig det vi kan kalle tonelagstvang. På s. 37 formulerer han denne tvangen slik: “Hovedaccent eller Hovedtryk (stærk eller tung Udtale), i Lydskriften ` eller ´ alt efter Tonelaget.” Dette vil si at man innenfor *Norvegia* ikke hadde noen måte å markere trykkplassering på uten samtidig å markere tonelag.

Noe som generelt karakteriserer de første tiårene etter at *Norvegia* ble tatt i bruk, er en tilsynelatende begrenset interesse for prosodi generelt og tonelag spesielt, koblet med et fravær av presis terminologi for å beskrive tonelagsrealisasjon. I stedet gis ofte subjektive og til dels estetiserende beskrivelser som det i dag er vanskelig å gi et presist innhold. Beskrivelsene av hhv. *Uthordemaal* og *Rygemaal* i Ross (1909) kan tjene som illustrasjon på dette. Om *Uthordemaal* heter det på s. 143 at “[t]onelage og tonefall – talemusiken – er sterkt svagande; dei hev noko mykje av den høge fyrenoten i Bergens-maale”.⁶ *Rygemaal* beskriver han slik på s. 96: “[t]onefalle i mid-teigen hev ein tekk millomsvip mellem den sterke svaging i talemusikken nær Bergen (Nord-Hordsk) o jamnen i Rogalandsmaali”. Det er vanskelig å koble innholdet i disse sitatene til

5. I tillegg nevner han fravær av tonelag i finlandssvensk og i Dalarna i Sverige (s. 50). Den siste opplysningen er i stor grad feil, og beror nok på at Adolf Noreen opprinnelig mente at tonelag var fraværende i en del av dialektene øverst i Øst-Dalarna, jf. fotnote 9 nedenfor.
6. Til *Uthordemaal* “høyrer heile Nordhordland + Samnang sokn. Fusa geld o sokninne Os, Møgstr o Oustevoll hev her vorte reikna te Sunnhordland, men i sumt soknar dei hit, dei og” (s. 143). Dette er med andre ord langt på vei det området som Fossen (2009) regner som Strilelandet.

de mer presise beskrivelsene av tonelagsrealisasjon og intonasjon vi finner i nyere litteratur om tonelagsrealisasjon.

2.1 To utsyn over norske dialekter

Verken hos Ross (1909) eller Larsen (1897) er tonelag og intonasjon nevnt spesielt, ut over sitatene fra Ross gjengitt ovenfor. Men interessant nok markerer begge tonelag i transkripsjonene. I oversikten over substantivbøyningen i *Uthordemaal* hos Ross (1909: 145) transkriberes tonelag i tråd med de vanlige, norske distribusjonsprinsippene, uten noen ytterligere kommentar. I hvilken grad dette er basert på observasjon, er umulig å si i fravær av eksplisitt diskusjon. Om vi legger til grunn at dialektene manglet tonelagskontrast, er det fristende å tenke seg at Ross ikke har observert dette, og har notert tonelag etter de distribusjonsreglene han kjente fra andre norske dialekter.

Noe lignende finner vi i Amund B. Larsens beskrivelse av *Hordalands mål* (1897: 71ff.), som omfatter de kystnære målene i Sunn- og Nordhordland. Tonelag nevnes ikke, men i transkripsjonene markerer han tonelag 1 i samsvar med Norvegia-prinsippene, mens tonelag 2-ord står umarkert for trykk og tonelag. I fravær av en eksplisitt diskusjon av tonelag er det også her nærliggende å tro at tonelaget er notert mer eller mindre ubevisst i samsvar med vanlige distribusjonsregler.^{7 8} Dette kunne de gjøre fordi de fleste eksemplene er ord med én stamme, altså ikke sammensetninger. I disse er tonelagsdistribusjonen tilnærmet forutsigbar. Problemet med sammensetninger kommer jeg tilbake til i neste avsnitt.

Siden verken Larsen eller Ross kommenterer transkripsjonspraksisen sin knyttet til tonelagsmarkering, kan vi ikke vite om denne skyldes at dialektene faktisk *hadde* tonelag på denne tiden, eller om de tok kontrasten for gitt. Hadde de lagt merke til et fravær, må vi regne

7. Nesten 30 år senere skriver Larsen (1926: 68f.) om tonelagene i Sogn. Her viser han både at han har problemer med å få grep om tonelagskontrasten, og at han som Ross mangler terminologi for å beskrive den presist. Etter å ha slått fast at "stemmeføringen er mer bevægelig: det hender oftere end der [= i østnorsk, GK] at tonen slår over fra at bevæge sig opover til at gå nedover eller omvendt", konkluderer han med at han "ikke vil indlate [s]jig på nogen musikalsk karakteristisk (sic.) av tonelagene i Sogn".
8. I de korte avsnittene om målføret i artiklene om Nordhordland i *Illustreret norsk konversationsleksikon* og *Aschehoughs konversationsleksikon*, som ifølge Nes (1986) skal være skrevet av Larsen (Larsen 1912; 1923), nevnes ikke tonelag.

med at de ville ha kommentert dette.⁹ Så mest sannsynlig har de ikke oppfattet fraværet av tonelagskontrast, og transkribert i samsvar med de distribusjonsreglene de kjente fra andre dialekter.

2.2 Norske Gaardnavne

Fra 1897 til 1936 kom *Norske Gaardnavne* (heretter NG) ut. Verket er ordnet amtsvis, med ett bind for hvert amt, og deretter etter kommuner og kirkesogn. For hvert navn transkriberes uttale i Norge. I alle kapitlene som dekker kommunene på Strilelandet, er tonelagsdistribusjon markert i samsvar med de vanlige norske prinsipper i navn som består av én stamme. Det vil si at navn som f.eks. består av et sterkt substantiv i bestemt form sg., med noen få unntak er markert med tonelag 1, f.eks. *Tveiten*, mens andre, f.eks. navn som går tilbake på dativformer, som *Hamre*, har tonelag 2. Når det gjelder sammensatte navn, som utgjør flertallet, er de aller fleste markert med tonelag 2. Men det finnes også en del navn markert med tonelag 1, og en del navn oppgis å kunne ha begge tonelag. I disse tilfellene er alltid tonelag 2 markert som hovedform med tonelag 1 angitt i parentes. Jeg kommer tilbake til dette mer detaljert nedenfor.

Hvordan ble uttalen av de enkelte navnene etablert? I innledningsbindet (Rygh 1898) opplyses det at uttaleopplysningene ble samlet inn av Sophus Bugge og Oluf Rygh, i stor grad ved å besøke militærleirer og lærerseminarer og “andre Steder, hvor Landsfolk fra forskjellige Bygder fandtes samlede” (s. X). Verken Bugge eller Rygh hadde bakgrunn fra Vestlandet. Siden de bare kunne bruke deler av sommerferien til dette arbeidet, tar Rygh sterke forbehold og betegner lydskriften som grov. Målet var uansett å etablere “den Udtale, som bruges i daglig Tale Mand og Mand imellem blandt Almuesfolk i Bygden” (s. 3). Særlig var de på vakt mot skriftmålpåvirket uttale.

I forordet til bindet som dekker Søndre Bergenhus amt (Rygh 1910: VII f.), skriver utgiveren Magnus Olsen, som heller ikke hadde språklig

9. At selv erfarne lingvister kunne bomme når de bare hadde øret å stole på, er Noreen (1881: 9–10) et eksempel på. Her hevdet Adolf Noreen at dialektene nord i Mora og i Orsa i Dalarna manglet tonelagsmotsetning. Noen år senere viste Johannes Boëthius (1918), som kjente dialekten godt, at dette ikke var tilfellet for Orsa, og at en her hadde et system som ligner på det vi finner i f.eks. Tysnes i Hordaland i dag, med svært liten avstand i timing mellom tonetoppene i tonelag 1 og 2. Se for øvrig Kristoffersen (under utg.), som viser at i det minste med hensyn til én dialekt, våmhusmålet nord i Mora kommune, hadde Noreen rett.

bakgrunn fra Vestlandet: “Ved Reiser i de fleste Herreder av Søndre Bergenhus Amt har jeg søkt at skaffe mig de fornødne Oplysninger om Stedsforhold og Sprogforhold i Amtet”. Han skriver videre at han har konsultert underoffiserer og soldater ved Ulven ekserserplass og elever ved Stend landbruksskole, begge steder i dagens Fana. Han går ikke i detalj når det gjelder det språklige, men vi vet altså at han arbeidet i felten og for mange navn må ha hørt den lokale uttalen Rygh satte opp som mål.

Olsen takker også en rekke hjemmelmenn i forordet, med angivelse at herredet/sognet de kommer fra. En av disse er stud. philol. Ola Raknes fra Hamre, som senere kom til å sette spor etter seg både som filolog og psykoterapeut, se Gatland (2010). Raknes var av bondeætt, født og oppvokst i bygda Raknes nordvest på Osterøy, og må ha kjent den lokale dialekten godt. Han er den første hjemmelspersonen jeg har kommet over som kombinerer lokal dialektbakgrunn med språkvitenskapelig utdannelse. Men siden han tok artium i 1907 og embetseksamen først i 1915, kan han ikke ha kommet særlig langt med studiene da han bistod Olsen en gang før 1910. Det er uansett ikke noe som skiller materialet fra Hamre ut fra de andre sognene, også her noteres f.eks. *Tveiten* og *Dalen* med tonelag 1 og *Hamre* og *Eide* med tonelag 2.

Jeg har gått gjennom materialet fra kommunene som da dekket det samme området som dagens Strileland ifølge Fossen (2009), dvs. vel 1000 gårdsnummer.¹⁰ Et stort flertall av disse er sammensetninger, mange av dem med monosyllabisk førsteledd, som *Titland* og *Rossnes*. Tonelag i sammensatte navn av denne typen er i vesentlig grad arbitrært og vanskelig å forutsi ved hjelp av regler, jf. Kristoffersen (1992). Likevel ser det ut til at de fleste av oss har intuisjoner med hensyn til hvilket tonelag sammensatte navn vi ikke har hørt før, skal ha. At dette ikke behøver å være i samsvar med den lokale uttalen, er irrelevant her, poenget er at vi sjelden har problemer med å tilordne tonelag i slike tilfeller.¹¹ Dersom dialektene manglet tonelag, er det fristende å tenke seg at tonelagsmarkeringen i NG er gjort på grunnlag av distribusjonsreglene utgiverne kjente fra sine egne dialekter eller deres egne intuisjoner når

10. Det reelle antall navn er større fordi hvert gårdsnummer kan omfatte flere navn

11. Et godt eksempel fra et annet område er navnene og rimordene *Froland* og *Moland* nær Arendal. Det første har tonelag 1 i lokal uttale, det andre tonelag 2. Når de f.eks. leses i nasjonale nyhetsmeldinger, hører jeg ofte begge uttalt med tonelag 1 i tråd med tendensen jeg kommer tilbake til nedenfor.

det gjelder sammensatte navn. Tre forhold gjør det likevel vanskelig uten videre å slutte at dette må ha vært tilfellet.

Det første er at det finnes et lite mindretall på 35 sammensatte navn der tonelag 1 er notert i stedet for tonelag 2. Disse er ikke jevnt fordelt geografisk. Lindås kommune har hele 16 av disse. Deretter kommer Alversund og Hamre med 5 hver. Hvis oppskriveren har lagt merke til og ikke har kunnet høre forskjell på tonelagene, ville vi vente at det var kommentert, eller at alle sammensatte ord av denne typen ble tilordnet det samme tonelaget. Når vi så finner vakling der det er sannsynlig at det ikke fantes noen forskjell, kan det tenkes at regler for tilordning av tonelag 1 i oppskriverens egen dialekt er blitt koblet inn og har ført til tvil og vakling.

I sørnorske dialekter har sammensetninger der et monosyllabisk forledd går ut på lang vokal, ofte tonelag 1, jf. østnorsk *bymål* og *symaskin*. Dette gjelder også stedsnavn. Intuisjoner vil variere med dialekt og språkbruker, men for meg må f.eks. *Nymark*, *Veland* og *Budalen* uttales med tonelag 1. Det finnes mange unntak, så det dreier seg om en tendens. 15 av de 35 navnene notert med tonelag 1 er av denne typen. Men i tillegg til de 15 finnes det mange av denne typen som er notert med tonelag 2, så dette kan neppe være hele forklaringen på tonelag 1-markeringen i disse ordene.

En annen regel, som nesten er uten unntak i de fleste, om ikke alle dialekter, er at en s-fuge utløser tonelag 1. Av de 35 sammensetningene som er notert med tonelag 1, er 8 klare eksempler på denne typen, f.eks. *Bergsvik* og *Kongsøen*. I Lindås kommune er fire av ni notert med tonelag 1. En stikkprøve viser likevel at i Samnanger er ingen av seks av denne typen notert med tonelag 1. Så det er slett ikke snakk om noen fast tilordning av tonelag 1 og igjen ser det ut til at det er geografiske forskjeller. Så om disse reglene kan forklare noe av denne variasjonen, må den i så fall skyldes ulike oppskrivere med ulike intuisjoner.

Det andre forholdet som taler mot at tonelagsmarkeringen i NG er et resultat av ureflektert kalkering fra andre dialekter, er at det for 27 navn anføres variasjon, der hovedformen alltid er ført opp med tonelag 2 med tonelag 1-formen i parentes. Disse er heller ikke jevnt fordelt geografisk. Hele 23 av dem er konsentrert til et sammenhengende område som utgjøres av Herlø (= Herdla nord for Askøy), Manger og gamle

Lindås kommune, med hele 11 i Lindås sogn.¹² Siden det ikke er kommentert, er det vanskelig å vite om den doble markeringen av disse navnene skyldes at oppskriveren hørte to distinkte uttaler, eller om han var i tvil om hva han hørte. Uansett viser denne vaklingen at tonelaget ikke kan ha blitt mekanisk og ubevisst tilordnet hvert navn på grunnlag av oppskriverens egen språkfølelse. Det må ha ligget en tanke bak, en tvil som kanskje resulterte i et problem med å bestemme tonelaget i en situasjon der dette bare eksisterte i tilhørerens sinn. Men hvis dette er grunnen, er det rart at vi ikke finner langt mer av denne vaklingen, at den ikke er jevnere fordelt geografisk, og ikke minst at den ikke er kommentert. Det siste kan imidlertid likevel som nevnt skyldes ulike oppskrivere.

Det tredje forholdet som kan tale mot at vi har å gjøre med mekanisk tilordning av tonelag, er at tonelag faktisk kommenteres enkelte steder. Et søk på termene “enstavelsestonelag” og “tostavelsestonelag” i den elektroniske versjonen av bindet for Søndre Bergenhus Amt i NG, publisert av Nasjonalbiblioteket, gir fjorten treff på den første og fire på den andre for de aktuelle kommunene.¹³ Her er tre sitater, som alle gjelder navn i Lindås og som alle viser at tonelagskontrasten framstod som reell for Olsen: Om nr. 64, 65 *Myksvold* anføres det i en note: “Udtalen [lydskrift utelatt, GK] med Tostavelsestone har jeg faaet bekræftet.” Videre om 71,4 Nesbø: “Dette navn er uttrykkelig opgivet meg at have Enstavelestone i Modsætning til GN. 8 Nesbø.” Og til slutt om 114 Veraas: “Hvis Veraas var sammendraget av en opr. trestavelse Form, skulde man her i Lindaas vente en udtale med Enstavelsestone.” Sitatene viser at Olsen var opptatt av at tonelagsmarkeringen skulle være korrekt. Samtidig viser de to første at han bygger på annenhånds kilder og ikke egen observasjon, mens det siste består i en diakron deduksjon som han enten holder opp mot egen eller andres observasjon. Dette *kan* tyde på at Olsen selv ikke var i stand til å høre forskjellen. Om disse kildene var personer som selv talte dialekten, og i hvilken grad de var språkvitenskapelig trent, oppgis dessverre ikke. De har uansett ikke ført til reflek-

12. De fire andre fordeler seg med to i Os og to i Eksingedalen.

13. Bindet har nettadressen <http://www.nb.no/nbsok/nb/90156474c372c5e14692e40db6118c5f?index=33>, sist besøkt 30.3.2016. Andre og beslektede søketermer kunne kanskje også ha vært brukt for å gi flere belegg, men poenget her var å sjekke om tonelag ble problematisert i teksten. Treffene viser dette klart.

sjoner fra Olsens side om dialektene kunne mangle tonelagskontrasten, den tas helt åpenbart for gitt.

Det at forekomsten av sammensatte navn transkribert med tonelag 1 er ujevnt fordelt i materialet, kan likevel få en til å lure på om det i enkelte områder kan ha eksistert tonelagskontrast. Dette kommer vi tilbake til nedenfor i avsnitt 3.2.

2.3 En hovedoppgave fra 1931

I 1931 leverer Nils Halland en hovedoppgave med tittelen *Meteorologiske ord og ordelag i nokre Nordhordland-bygder* (Halland 1931). Han skriver at han har valgt å undersøke det området han kjenner best, nemlig Nordhordlandbygdene (s. 3). Disse presiseres videre til kommunene Sæbø, Manger, Hordabø og Hjelma. Halland kom fra Manger i dagens Radøy (Oddvar Nes, muntlig meddelelse), og var derved den første som skrev om dialekten og samtidig hadde den som morsmål.

På s. 5 skriver han at “[l]jodskrifti eg har nytta, er i det meste i samhøve med Storms ljodskrift i ‘Norvegia’”. Videre skriver han på neste side at “[o]rd med trykk i setningi får teiknet ´ (einstavings-tonelag) eller ` (tostavings-tonelag)”. Halland tar det med andre ord også for gitt at dialektene har tonelag, og igjen tar jeg fravær av problematisering av transkripsjonspraksisen som et bevis for dette. Det er naturligvis umulig å si om han var bevisst et ev. fravær av kontrast. Og vi kan ikke se helt bort fra at dialekten *kan* ha hatt tonelagskontrast, jf. merknadene ovenfor om den ujevne geografiske fordelingen av tonelag 1-former i *Norske Gaardnavne*, og avsnitt 3.2 nedenfor om Jakob Skauges hovedoppgave, men jeg anser det i lys av andre og samtidige opplysninger som lite trolig. Vi bør også ha i mente at Hallands oppgave ikke var en skildring av målføresystemet, men en studie av en bestemt del av ordforrådet i de ulike dialektene.

2.4 Olai Skuleruds feltnotater fra Nordhordland

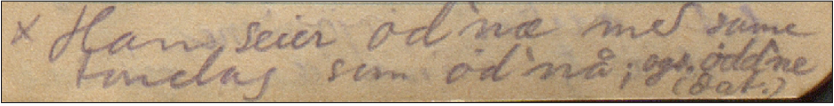
En av de siste som går inn i denne tradisjonen der tilstedeværelse av tonelagskontrast synes å bli tatt for gitt, er Olai Skulerud (1881–1963), som var professor i vestlandsk målføregransking ved Bergens Museum fra 1944 til 1951. I målføresamlingen ved UiB finnes det atskillige oppskrifter etter Skulerud fra midten av 1940-årene fra ulike deler av Hordaland; fra Nordhordland (Lindås, Austrheim, Haus, Hamre, Bruvik og Radøy) og fra Sund i vest og Os i sør (Skulerud 1944–46). I alle er

tonelag markert i samsvar med de vanlige norske distribusjonsreglene. Det eneste stedet jeg har funnet der det ikke markeres konsekvent, er i eksempler Skulerud har ekserpert fra oppskrifter gjort av Gunnvor Rundhovde (Rundhovde u.å.). Som vi skal se nedenfor, var Rundhovde allerede på 1930-tallet blitt klar over at strilemålene manglet tonelagskontrast. I hennes oppskrifter er trykk markert i samsvar med den IPA-lignende konvensjonen som framgår av fotografi 6 nedenfor, med en apostrof foran den trykksterke stavelsen og ingen tonelags- og trykkmarkering etter trykkstavelsen slik som i Norge. I Skuleruds ekserpter (Skulerud 1945) er verken trykk eller tonelag markert i de fleste tilfellene, uten kommentar, men her og der dukker tonelagsmerker opp. Ett sted er en markering strøket ut. Dette delvise fraværet og det faktum at Skulerud ekserperer fra materiale der tonelagsmarkering mangler, tyder på at han må ha vært kjent med at i det minste Rundhovde mente at dialekten i Hamre og kanskje andre steder manglet tonelagskontrast, uten at det fikk nevneverdige følger for hvordan han selv transkriberte eksempler fra disse områdene. Jeg kommer som nevnt tilbake til Rundhovdes rolle nedenfor.

Skuleruds oppskrifter fra Nordhordland består for en stor del av til dels kaotisk organiserte notisbøker, der det ikke alltid er lett å finne fram. Med fare for at jeg har oversett noe, har jeg i disse bare funnet to kommentarer knyttet til tonelag. I oppskriften fra Sund (M-0855) noterer han kvinnenavnene i bestemt form, *Brito* og *Marto*, uten tonelag, men tilføyer i parentes “vel ` /, jfr. *ei kjør`kja, dan(n) kjør`kjo*”.¹⁴ Jeg er usikker på hva skråstreken etter aksenttegnet står for, men tolker dette som en antakelse av at de to navnene er bøydd og har tonelag i samsvar med substantivet ‘kirke’ i b.f.sg. Den andre er en fotnote i en notisbok med oppskrifter fra Seim i dagens Lindås kommune (Skulerud 1944–46: M-0469, s. 37). Om formen *od`næ* (utvilsomt ‘onna’, b.f.sg.) i hovedteksten står anført i en fotnote nederst på siden at “[h]an seier *od`næ* med same tonelag som *od`nå*; ogs. *odd`ne* (dat.)”. De to siste formene er identiske med dativformene for hhv. b.f.pl. og b.f.sg. av sterke femininer i nordhordlandsdialektene, jf. Ross (1909: 145) og Rundhovde (1948: 135).¹⁵ Fotnoten er gjengitt som fotografi 1.

14. I sitater der transkripsjoner i Norge inngår, er lydskriften gjengitt i forenklet form.

15. Entallssuffikset har ifølge Rundhovde grunnformen -(e)ne. Den doble d-en i *odd`ne* kan muligens tolkes som en markering av at den første vokalen er synkopert.

Fotografi 1: Fotnoten i notisboka etter Olai Skulerud, M-0469 s. 37.

Vi ser at Skulerud her som ellers transkriberer tonelag etter vanlige distribusjonsregler, og mener at han hører tonelag 2 der det etter reglene skal være tonelag 1. Dette kan muligens tas som uttrykk for at han er usikker på egen tonelagspersepsjon, men om det var tilfellet, er det rart at dette ikke kommenteres mer direkte og ikke minst oftere. Samtidig viser fotnoten at Skulerud var oppmerksom på tonelagsforhold, og da skulle en tro at han ville ha lagt merke til et ev. fravær av kontrast.

Han må ellers ha hatt et godt utviklet fonetisk øre. Når det gjelder vokalkvalitet, er notiser der han uttrykker tvil om han bør bruke det ene eller andre vokaltegnet eller diakritikonet, relativt hyppige i oppskriftene.

2.5 Håkon Hamre

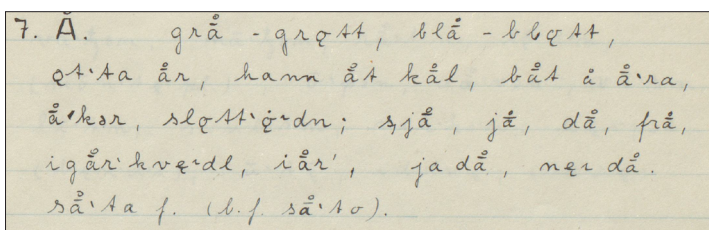
Håkon Hamre (1914–72) var på 1940-tallet amanuensis under Skulerud, og var fra 1949 til 1952 tilsatt som leder for folkeminnesamlingen ved Universitetet i Bergen. Han emigrerte i 1952 til USA for å tiltre stilling i skandinavistikk ved University of California, Berkeley, der han ble til sin død.¹⁶ Han var født og oppvokst i Bergen. Han talte derfor selv bergensdialekt med tonelag. Faren kom fra gården Hamre som ligger på vestsiden av Kalandsvannet sør i Fana, og familien hadde hytte der.¹⁷ I hvilken grad faren som lærer i Bergen hadde modifisert talemålet, vet vi ikke, men Hamre kom i det minste i kontakt med fanamålet gjennom tilknytningen til gården der faren kom fra og muligens også daglig i oppveksten gjennom farens talemål.

Likevel viser oppskrifter vi har etter ham i målføresamlingen ved Universitetet i Bergen, at han konsekvent noterte tonelag når han transkriberte eksempler fra strilemålene. To fyldige oppskrifter kan tjene som belegg. Den første er en oppskrift gjort i 1945 etter Storms kortere

16. Fordi han emigrerte tidlig i karrieren, er det ikke lett å finne publiserte, biografiske opplysninger om Hamre. En nekrolog som belyser hans karriere i USA, finnes på <http://texts.cdlib.org/view?docId=hb1j49n6pv&doc.view=frames&chunk.id=divo0042&toc.depth=1&toc.id=>, besøkt 29.12.2015.

17. Muntlig meddelelse fra Håkon Hamres datter, Sissel Hamre Dagsland, 30.12.2015

ordliste fra nettopp Hamre i Fana (Hamre 1945). I overskriften står det at oppskriften er etter “heimelsmenn frå Hamre i Fana”. Den andre er en utfylt spørreliste fra Hosanger i indre Nordhordland, datert 16. mars 1944, der Hamre transkriberer former etter folkemusikeren Arne Bjørndal.¹⁸ Fotografi 2 viser et utsnitt av Fana-oppskriften, nemlig bokstaven *Å*. Legg merke til *åker* med tonelag 1 først i linje tre, og f.eks. *såta* med tonelag 2 først i linje 5. Det finnes også noen få korte oppskrifter etter Hamre, bl.a. noen få sider om Nordhordland og om Samnanger i en notisbok datert 1945–47 der han også transkriberer tonelag i de tilfellene han bruker lydskrift.¹⁹ Ikke i noen av oppskriftene etter Hamre har jeg funnet noen problematisering av tonelagsmarkeringen.

Fotografi 2: Utsnitt av oppskrift av fanamålet etter Storms kortere ordliste ved Håkon Hamre, datert 1945.

Hamre er så vidt jeg har kunnet bringe på det rene, den siste som transkriberer tonelag i oppskrifter av strilemål. Som vi skal se i avsnitt 4.1 nedenfor, tyder mye på at Hamre senest en gang på 1940-tallet har innsett at dialektene manglet tonelag. Vi kan naturligvis ikke se bort fra at han var klar over dette gjennom hele karrieren, og at han transkriberte tonelag basert på historiske prinsipper og egen intuisjon.

2.6 Synopsisen ved Norsk målførearkiv

Ved Norsk målførearkiv ved Universitetet i Oslo ble resultatet av innsamlinger etter Storms kortere ordliste fra ulike dialekter (Storm 1884a) innført i en såkalt synopsis, dvs. i store regnskapsbøker der hver kolonne representerer et ord i listen, og hver linje en dialekt. Eksemplene er normalt transkribert i Norvegia. Dialektene ble holdt samlet slik at hver bok re-

18. Arkivnummeret i målføresamlingen er E-0628.

19. Arkivnummeret i målføresamlingen er M-0128

presenterer et område i Norge. Bindet som representerer Nordhordland og Bergen, ble kompilert på 1940-tallet, og viser brytningene mellom det tradisjonelle synet gjort greie for i dette avsnittet, og den gryende erkjennelsen av at disse dialektene manglet tonelagskontrasten som vi kommer tilbake til i neste avsnitt. Gunnvor Rundhovde står på første side oppført som ansvarlig for kompilasjonen, og signaturen GR. foran en del av linjene viser også at Rundhovde var delansvarlig for formene som ble innført.

Jeg har sjekket første siden i bindet for Nordhordland.²⁰ Dette dekker hele Strilelandet unntatt Samnanger, Os og Austevoll. I de aller fleste linjene er tonelag ikke transkribert. Unntakene er Austrheim med signaturen AsU., Seim sogn i Alversund med signaturene ES./OS., og Stamnes sogn i Bruvik med signaturen AL. Initialene OS. representerer Olai Skulerud. For noen sogn er det ført inn flere linjer. Spesielt interessant er Lindås sogn. Her er hele fire ulike oppskrifter ført inn. Signaturene HH. og GS./OS. noterer tonelag.²¹ Signaturene G(unnvor) R(undhovde) og LH. gjør det ikke. Tilsvarende variasjon finner vi mellom to oppskrifter fra Masfjorden sogn i Masfjorden. Her er "/OS." føyd til med annet blekk i signaturkolonnen, og innførslene varierer tilsvarende i blekkfarge. Skulerud transkriberer igjen tonelag, mens signaturen LN. ikke gjør det. Av de to innførslene som er innført med Skuleruds farge, er én innført med tonelagsmarkering. 13 av linjene har ellers signaturen GR, altså Gunvor Rundhovde. Ingen av disse har markert tonelag.

Bindet *Hordaland 3. Hardanger, Voss* omfatter også innførslene fra Samnanger, Fana og Austevoll. Linjen for Os er tom. Disse innførslene er ikke markert for tonelag.

2.7 Oppsummering

Alle forfatterne vi har diskutert ovenfor, arbeidet innenfor en forståelsesramme der språkvitenskap først og fremst var knyttet til et diakront perspektiv. Det synkrone perspektivet som strukturalismen brakte, med sin vekt på struktur, kontrast og betydningsdifferensierende funksjon, hadde på 1940-tallet ennå ikke slått gjennom for alvor i nordistmiljøene i

20. Digital fotografier av synopsisen er tilgjengelige på <http://www.edd.uio.no/perl/search/search.cgi>, sist besøkt 6.4.2016.

21. HH. viser til misjonsprest Harald Hope, og ikke til Håkon Hamre.

Norge, mens det var vel etablert blant allmenningvister ved universitetet i Oslo, som f.eks. Alf Sommerfelt. Hallfrid Christiansens doktoravhandling (Christiansen 1933) blir ofte regnet som strukturalismens første manifestasjon innenfor nordistikken.

Skulerud og Hamre tilhørte begge den gamle skolen. Norske målføregranskere innenfor denne tradisjonen var først og fremst opptatt av hvordan det norrøne vokal- og konsonantinventaret hadde utviklet seg i ulike dialekter. I de klassiske dialektmonografiene, mange av dem hovedoppgaver, ble det norrøne inventaret gjennomgått segment for segment, og for hvert av dem ble de moderne kognatene i ulike posisjoner karakterisert med størst mulig fonetisk presisjon. Noe tilsvarende gjaldt ikke for tonelag. Her var det bare selve opposisjonen, i førstrukturalistisk forstand, som var av interesse, ikke dens fonetiske manifestasjon i ulike dialekter. Tonelag ble markert abstrakt og solidarisk med primærtrykk, med to vilkårlige symboler som ikke refererte til bestemte, fonetiske manifestasjonstyper. Norvegia-lydskriften åpnet derfor ikke for noe nærmere studium av hvordan tonelagene ble realisert fonetisk i ulike dialekter. Samtidig tvang den oppskriverne til å notere tonelag så sant de også ville transkribere trykk.

Ingen av dem jeg har omtalt ovenfor, utenom Halland, hadde morsmålsbakgrunn fra Strilelandet, og neppe heller inngående kjennskap til dialektene gjennom langvarig kontakt. Det er derfor, som nevnt flere ganger allerede, fristende å tro at de regnet med at strilemålene hadde tonelagskontrast i tråd med alle andre norske dialekter, og at de videre har transkribert i tråd med denne fordømmen og basert på egne intuisjoner, uten å legge merke til at kontrasten ikke var der. Men om oppskriverne på denne måten helt eller delvis har satt sin lit til egen intuisjon, er det påfallende at vi finner vakling og eksempler på tvil i materialet slik vi har sett i NG. Det er også vanskelig å forstå at vaklingen ikke er jevnt fordelt geografisk.

En alternativ tolkning er at oppskriverne har forsøkt å transkribere tonelagene *uten* å lite på egne distribusjonsregler, men likevel med den fordømmen at dialektene hadde tonelag.²² Da har de med andre ord fordomsfritt forsøkt å lytte seg fram til "rett" tonelag når de transkriberte, på dialektens egne premisser, så å si. Dersom dette var tilfellet, tror jeg

22. Takk til Jardar Eggesbø Abrahamsen for denne ideen. Han er uten skyld om jeg har tatt den i en retning han ikke kan gå god for.

at materialet f.eks. i Norske Gaardnavne hadde framstått som mye mer kaotisk. Det vi ser, er at tonelag 2 synes å fungere som en default, mens tonelag 1 dukker opp som alternativ i enkelte kontekster som både geografisk og strukturelt et stykke på vei lar seg avgrense prinsipielt. Og i tillegg: hvis oppskriverne hadde lyttet fordomsfritt, er det vanskelig å forstå at ikke én av dem, om vi skal tro kildene, har begynt å lure på om dialektene virkelig hadde tonelag.

Et mer generelt forhold som også kan ha bidradd til ureflektert markering av tonelag, er den tilsynelatende lave bevisstheten blant dialektologer på denne tiden om prosodiske forhold generelt. Etter Johan Storms analyser av tonelagene (1874; 1884b) og etableringen av hvordan de skulle markeres i Norvegia-lydskriften, synes ikke tonelag og prosodi å ha fått spesielt stor oppmerksomhet i årene som fulgte. Ytterst få av oppslagene i bibliografien i Jahr & Lorentz (1983) er fra perioden fram til 1930-årene.²³ Denne manglende oppmerksomheten kan ha bidratt til at fraværet av tonelagskontrast gikk under radaren i de verkene vi har referert til ovenfor.

Den vaklende praksisen når det gjelder sammensetninger i NG, og det at Magnus Olsen åpenbart var opptatt av å få tonelag korrekt markert, kan anføres som argumenter for at i det minste noen av dialektene i Nordhordland, med gamle Lindås som sentrum, på slutten av 1800-tallet har hatt tonelagskontrast, som de ikke lenge etter da må ha mistet. Jeg har selv liten tro på at dette stemmer, i lys av kildene vi skal diskutere i neste avsnitt, men som vi skal se, hevder én av disse, nemlig Skauge (1940), at dialektene i ytre Nordhordland hadde tonelagskontrast.

3 1939–49: Fraværet oppdages

I årsberetningen fra Det Kongelige Fredriks Universitet for 1938–39 innledes rapporten fra Fonetisk institutt slik:

Etter installeringen i de nye lokaler i Domus media har instituttet her kunnet gjenoppta sine tonelagsundersøkelser, vesentlig i samarbeide med vestlandske norske hovedfagskandidater (Det Kongelige Fredriks Universitet 1941: 252).

23. Ett viktig unntak er Horne (1917).

Året etter finner vi følgende formulering:

Instituttet fortsetter sine eksperimentelle undersøkelser av norske tonelag og leverer leilighetsvis bidrag til norske hovedfagskandidaters dialektundersøkelser (Universitetet i Oslo 1942: 447).

Blant disse kandidatene var det to fra Strilelandet, Ragnar Galtung Hodnekvam fra Haus og Jakob B. Skauge fra Lindås. Hodnekvam leverte sin oppgave i 1939, Skauge i 1940. Disse representerte på flere måter noe nytt i forhold til de eldre kildene. For det første var en vesentlig del av begge viet tonelagsrealisering, i henholdsvis Gjerstad sogn på Osterøy og i (gamle) Lindås kommune. Tonelagsforholdene på Strilelandet blir med andre ord for første gang bredt tematisert. For det andre hadde forfatterne disse dialektene som morsmål, og hadde derfor en kjennskap til forskningsobjektet som forfatterne diskutert i forrige avsnitt manglet, med unntak av Nils Halland. Og for det tredje var arbeidene som antydte i de to sitatene, basert på nyere, eksperimentalfonetiske prinsipper, nemlig de utarbeidet av styreren ved Fonetisk institutt, professor Ernst W. Selmer (Selmer 1920; 1921; 1927). Men her skiller de også lag. Mens Hodnekvam (1939) finner at gjerstadmålet mangler tonelagskontrast og generaliserer dette til kommunene Haus, Hosanger og Lindås, kommer Skauge (1940) til at den vestre delen av Lindås *har* tonelagskontrast, noe han så generaliserer til hele ytre Nordhordland. Det siste er det i lys av senere funn stor grunn til å reise tvil om. Gunnvor Rundhovde gjorde noen få år senere feltarbeid i store deler av Nordhordland, altså de samme områdene som Skauge hevdet hadde kontrast. Hun fant ingen steder tonelagskontrast. En oppsummering av disse funnene ble først publisert i 1964, og de ble følgelig først allment kjent da. Men Rundhovde var på 1940-tallet del av nordistmiljøene i Bergen og Oslo, og det er derfor ikke usannsynlig at lærere og kolleger som Olai Skulerud og Håkon Hamre var kjent med resultatene hennes allerede på 1940-tallet. Gjennomgangen av bidraget hennes hører derfor hjemme i dette avsnittet. Vi skal også nevne to andre hovedoppgaver, Arnt Trolands om austevollmålet fra 1939 og Johannes Thunes' tapte avhandling om hausmålet fra 1949.

3.1 Hodnekvam (1939)

Den første som påviste fravær av tonelagskontrast i et strilemål, var som nevnt Ragnar Galtung Hodnekvam (1910–90). I 1939 leverte han hoved-

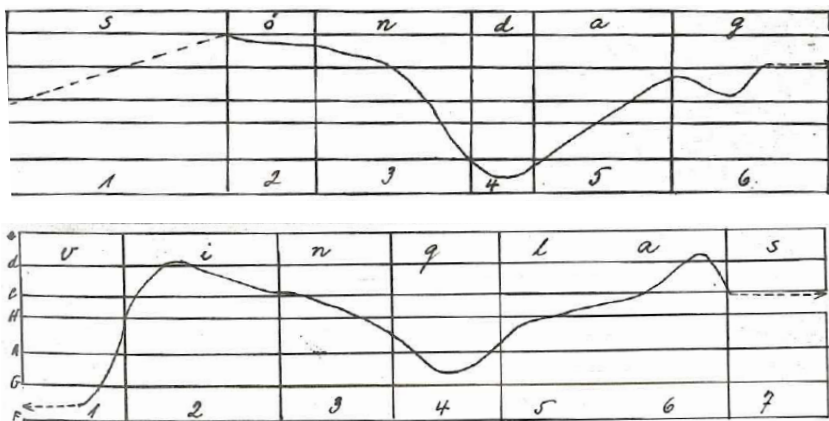
oppgaven *Stadnamn frå Haus*. Materialet er begrenset til ett av kirkesognene i kommunen, Gjerstad på Osterøy. Dette er det eneste sognet på øya uten lengre kystlinje og derfor noe mer isolert enn de andre områdene der. Informantene var alle over 60 år, altså født mot slutten av 1800-tallet. Til forskjell fra de fleste oppgaver om stedsnavn inneholder denne et omfattende tillegg om tonelag og tonelagsrealisering i dialekten. Hodnekvams begrunnelse er denne:

Som ein vil sjå, vantar alle namn i denne oppgåva tonelagsteikn. Det er vel eit noko uvanleg tilfelle; men det har ein grunn i serlege umstende ved tonelaget i dei bygdene denne oppgåva gjeld. Det har difor vore naudsynt å gå noko nærare inn på det, dette tilegget er sett fremst i oppgåva. (s. III)

Grunnen er vidare at

... det har ikkje vore mogeleg etter stort strev å finna *ein* person i desse bygdene som kann halda ut-ifrå ein annan homofone ord ved hjelp av tonelaget. Det har difor vore naudsynt å gå til experimentalfonetikken for å få kasta ljøs over spursmålet um det var mogeleg. (s. 15, forfatterens utheving)

Hodnekvam er en av dem som får hjelp av professor Ernst W. Selmer med opptak og analyse.²⁴ Han bruker seg selv som informant. Resultatet

Fotografi 3: Eksempler på realisasjon av tonelag 1 og tonelag 2 i Haus, gjengitt fra Hodnekvam (1939).

24. Om Selmers metode, se nedenfor under avsnitt 3.2.1.

støtter i høy grad antakelsen om fravær av kontrast. Kurvene som er gjengitt på s. 11 (tonelag 1-ord) og s. 26 (tonelag 2-ord), viser alle en tone-topp relativt tidlig i den trykksterke vokalen. To eksempler er gjengitt her som fotografi 3. Tonelag 1-ordet er (*og søndag* (øverste panel), tonelag 2-ordet *vinglass* (nederste panel.) Vi ser at det er en liten tonetoppfor-sinkelse i tonelag 2-ordet i forhold til tonelag 1-ordet, men dette kommer av forskjellen mellom henholdsvis ustemt og stemt opptaktskonsonant i de to ordene. Når alle kurvene gjengitt i oppgaven ses under ett, er det liten tvil om det her ikke finnes noen systematisk forskjell i realisasjonen mellom ord som i andre dialekter realiseres med ulike tonelag. Så konklusjonen er klar:

Etter dette synest det vera klårt at ein korkje auditivt eller ved experimentalfonetisk hjelp kann avgjera anten eit ord i dei nemnde bygdene er av det slaget som etter vanleg oppfatning skulde ha Aks. 1 [...] eller Aks. 2. Um det har gjenge fyre seg ei tilnærming millom dei to tonelagi eller det er dei bisyllabiske ordi av Aks. 1 (teoretisk) som har gjenge over til Aks. 2, skal ikkje segjast for visst.” (s. 35)

Gjerstad utgjør en svært liten del av Strilelandet, så spørsmålet kunne reises om dette lot seg generalisere til resten av området, eller i det minste til en større del av Nordhordland. Hodnekvam selv er forsiktig, men referansen til “desse bygdene” i det andre sitatet ovenfor er “... dei tri heradi Lindås, Hosanger og Haus”.

Hodnekvam er som nevnt den første som nevner fraværet av tonelagskontrast. Med unntak for Nils Halland, se ovenfor, og Arnt Troland, jf. nedenfor, er han også den første med dialektbakgrunn fra Strilelandet som skriver om dialektene. Det måtte med andre ord en forsker med morsmålsintuisjon til for at fraværet skulle bli oppdaget.

3.2 Skauge (1940)

3.2.1 Tonelag likevel?

Allerede året etter ble det levert en hovedoppgave som gikk imot Hodnekvams generalisering til Lindås kommune. Jakob Bergfjord Skauges *Om målføret i Lindås* handler om målføret i gamle Lindås kommune, som utgjør den nordlige delen av dagens Lindås. Skauge er den eneste kilden jeg har kommet over som før 2. verdenskrig eksplisitt diskuterer og

prøver å belegge en eldre tonelagskontrast innenfor det geografiske området Strilelandet omfatter. Han tar den med andre ord ikke for gitt, som forfatterne vi diskuterte i avsnitt 2, men argumenterer med utgangspunkt i fraværet av kontrast lenger øst, dokumentert av Ragnar Hodnekvam året før, for at ytre Nordhordland er karakterisert av tonelagskontrast.

Han skriver på s. 9 at “Lindås herad har – unnateke Myking sokn – to tonelag. To tonelag har også mesteparten av ytre Nhd. elles”. Ytre Nordhordland omfatter “herada Meland, Alversund, Manger, Bø, Hordabø, Herdla, Austrheim og Lindås”. Omsatt til dagens kommunestruktur omfatter dette den nordvestlige delen av dagens Lindås, Meland, Radøy, Austrheim, nordre del av Øygarden samt Herdla i Askøy kommune.²⁵

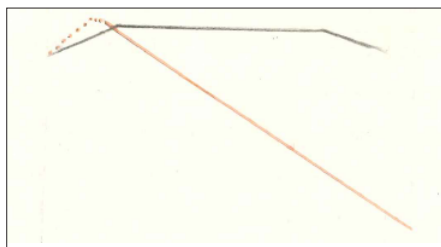
For å belegge påstanden om tonelagskontrast tar han som Hodnekvam i bruk akustisk analyse med hjelp av professor Selmer og hans metode. Og som Hodnekvam bruker han bare seg selv som informant, og det blir derfor svært uklart hva som er grunnlaget for generaliseringen til så å si hele ytre Nordhordland ut over at det formodentlig bygger på observasjon.²⁶ I tråd med Selmers metode, som i liten grad interesserer seg for fonologisk struktur,²⁷ deler Skauge tonegangen inn i ulike faser basert på stigning, fall eller jevn tonegang, og sammenligner med utgangspunkt i disse et sett med disyllabiske tonelag 1-ord og et større sett med tilsvarende tonelag 2-ord. På grunnlag av disse utleder han en kontrast som kan karakteriseres som en variant av type 1A i Bruce/Gårding-typologien: Tonelag 1 særkjennes av et fall gjennom den trykksterke vokalen, mens tonelag 2 karakteriseres av høyt toneleie gjennom det meste av vokalen før fallet tar til. Fotografi 4 viser Skauges egen

25. Ifølge nettstedet Geni (<http://www.geni.com>, besøkt 16.10.2015) ble lektor Jakob B. Skauge født i 1912 i Lindås. Begge foreldrene var fra Lindås, noe som tyder på at han ikke kan ha tilegnet seg tonalitet fra en eller to foreldre fra et område med utvilsom tonelagskontrast. Han døde i 1978. Ansvarlig for den aktuelle siden er Vidar Skauge Ramdal.

26. I dag ville vi vel ha regnet det å bruke bare seg selv som informant som en alvorlig metodefeil, ikke minst etter å ha erklært hva en mener svaret skal være. Men her må vi ta i betraktning de praktiske begrensningene. Det var neppe mulig for studenter å få låne og frakte med seg hjem det fornødne utstyret på den tiden. Om Skauge (og Hodnekvam) i stedet forsøkte å finne sambygdinger som bodde i Oslo, er uvisst.

27. Se f.eks. polemikken mellom Selmer og Einar Haugen i Selmer (1954) og Haugen (1955).

stilisering av kontrasten gjennom den trykksterke vokalen pluss ev. sonant.

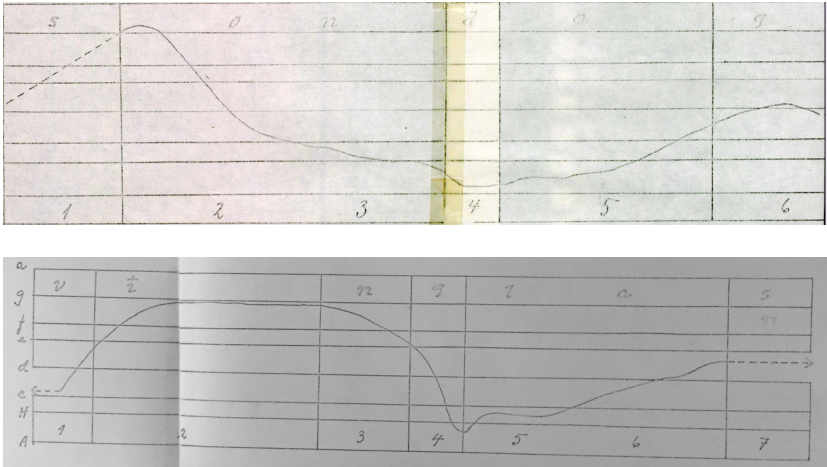

Fotografi 4: Tonelagskontrast gjennom trykksterk vokal pluss ev. sonant i Lindås, rapportert i Skauge (1940).

Da oppgaven ble levert, var det sannsynligvis Hodnekvams resultater som var kontroversielle. Mens disse brøt fullstendig med det tidligere forskere mente å vite om tonelag i strilemålene, føyde Skauges resultater seg pent inn som partiell dokumentasjon av det en tidligere ser ut til å ha trodd var situasjonen. Det er derfor kanskje ikke tilfeldig at mens Hodnekvam publiserer kurvematerialet som dokumenterer sammenfallet i selve oppgaven, nøyer Skauge seg med stiliserte kurver og et tabellarisk oversyn over endringer i tonehøyde og durasjon til de ulike fasene. Kurvematerialet til Skauge ble i stedet innlevert som “eit vedlegg i fire konvoluttar”, ifølge påskrift på tittelsiden.

Dette vedlegget har jeg med hjelp fra universitetsbiblioteket ved UiO fått tilgang til og fotografier av. Fotografi 5 viser realisasjonen av de samme ordene som ble brukt som eksempler fra Hodnekvams oppgave i fotografi 3 ovenfor, (*og*) *søndag* (tonelag 1) og *vinglass* (tonelag 2). Dessverre er ikke kvaliteten den beste, tegningene ser ut til å ha vært utført med blyant e.l. og har ikke tålt 75 års lagring så godt, selv i konvolutt.

Vi ser likevel en klar forskjell mellom de to kurvene. Tonelag 1 er identisk med de to kurvene fra Haus gjengitt i fotografi 3 ovenfor, mens tonelag 2 kan beskrives som et høyt platå gjennom det meste av den trykksterke stavelsen før de påfølgende fallet inntreffer. Skauges stilisering i fotografi 4 treffer derfor bra. En gjennomgang av de andre 12 tonelag 2-kurvene i materialet viser det samme platået, unntatt i ord med kort trykksterk vokal fulgt av ustemt konsonant. I disse ser vi en tidlig tonetopp mer i tråd med tonelag 1-realisasjonen.

Fotografi 5: Eksempler på realisasjon av tonelag 1 og tonelag 2 i Lindås, gjengitt fra vedlegget til Skauge (1940: 60).

Undersøkelsen til Skauge framstår generelt som grundig og godt dokumentert. Kurvene i vedlegget støtter Skauges påstand om at han selv hadde tonelagskontrast, selv om det er vanskelig å vite om den samme forskjellen var del av Skauges naturlige talemål. Og basert på Skauges arbeid alene er det naturligvis umulig å bringe på det rene i hvilken grad dette gjaldt generelt for hans generasjon i det han kaller Ytre Nordhordland. I lys av Rundhovde (1964) og senere kilder, som konkluderer med fravær av kontrast i disse områdene, må dette i så fall ha vært et trekk i sterk tilbakegang og i ferd med å bli nøytralisert.

Et moment som likevel kan tale for Skauges påstand om tonelag i Lindås, er at noteringen av alternative tonelag i *Norske Gaardnavne* i stor grad faller sammen med det området Skauge hevder er karakterisert av tonelag. Som nevnt under omtalen av NG ovenfor, finnes hele 23 av de totalt 27 tilfellene av alternativ tonelagsmarkering, dvs. tonelag 2 som hovedform og tonelag 1 som alternativ i parentes, i opptegnelsene fra dette området, med hele 11 av disse fra Lindås sogn. Siden vi ikke kjenner til de prinsippene som ble lagt til grunn for tonelagsmarkering i NG, er dette kanskje ikke noe avgjørende argument for at Skauges analyse er rett. Men det er et interessant sammenfall som kan tale imot å avskrive Skauges påstand om tonelagskontrast uten videre.

3.2.2 En begrenset etterprøving av Skauges resultater

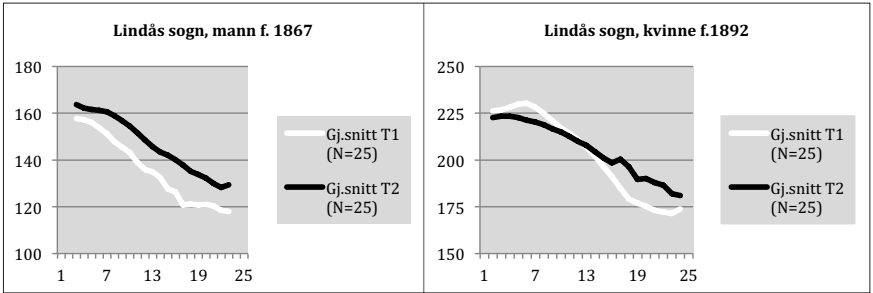
I målføresamlingen ved Universitetet i Bergen finnes det to eldre opptak med personer fra Lindås sogn i gamle Lindås kommune, altså samme sogn som Skauge beskriver i hovedoppgaven sin.²⁸ Disse er gjort i 1957, og hjemmelspersonene er en mann født i 1867 og en kvinne født i 1892. Informantene tilhører med andre ord den samme aldersgruppen eller eldre enn den Skauges observasjoner bygger på. Opptakene er nylig digitalisert av Nasjonalbiblioteket i regi av LIA-prosjektet, jf. fotnote 2, og er av god nok kvalitet til at det lar seg trekke ut tonegang ved hjelp av akustiske analyseprogrammer. Ved hjelp av programmet Praat²⁹ har jeg fra hvert opptak annotert grunntoneforløpene i 25 ord med stemt konsonantisme etter den trykksterke vokalen som i andre dialekter vil ha tonelag 1 og like mange i tilsvarende tonelag 2-ord. Forløpet strekker seg fra begynnelsen av den trykksterke vokalen til 75 ms. inn i den følgende, trykklette stavelsen. Ved hjelp av Praat-skriptet Pitch Dynamics³⁰ har jeg så hentet ut tidsnormaliserte konturer for hvert belegg samt plasseringen av tonetoppen i hver kurve uttrykt i form av en prosentverdi av det totale forløpet. I dialekter der forskjellen mellom tonelagene manifesteres som tidlig tonetopp i tonelag 1 vs. senere tonetopp i tonelag 2, vil forskjellen mellom tonelagene framkomme i form av en gjennomsnittlig lav prosent for tonelag 1 mot en høyere prosent for tonelag 2. I dialekter uten tonelagsforskjell vil det ikke være noen signifikant forskjell på gjennomsnittsverdiene.

Resultatet av undersøkelsen viser at ingen av de to hjemmelspersonene kan ha hatt en tonelagskontrast som den Skauge tilskriver sitt eget talemål. I diagrammene i figur 3 representerer x-aksen tid i form av 25 målepunkter i hver kontur, og y-aksen frekvens målt i Hz. Det framgår klart at det ikke er noen vesentlig forskjell i timingen av topppunktene i konturene. En t-test av en ev. tonelagsforskjell basert på plasseringen av topppunktene i hver enkeltkontur bekrefter dette, med $p=0,377$ for den mannlige og $p=0,909$ for den kvinnelige informanten.

28. Disse har katalognumrene B-0030 og B-0031.

29. Boersma & Weenink (2014).

30. Et Praat-skript er et program som identifiserer og på ulike måter behandler data fra en annotert Praat-fil. Pitch Dynamics er skrevet av Christian DiCanio, og kan lastes ned fra <http://www.acsu.buffalo.edu/~cdicanio/scripts.html>, sist besøkt 18.11.2015.

Figur 3: Tonelagskurver for to talere fra Lindås sogn i Lindås født før 1900.

To informanter er ikke noe stort tall, men i det minste representerer disse et større utvalg enn Skauge selv og bare ham. Sammenholdt med resultatene av Gunnvor Rundhovdes feltarbeid på 1940-tallet, som vi kommer tilbake til i neste avsnitt, finner jeg det derfor overveiende sannsynlig at Skauge tok feil når han påstod at ikke bare Lindås sogn, men også hele Nordhordland, hadde tonelagskontrast. Siden det er så få år mellom Skauges hovedoppgave og tiden Rundhovde gjorde feltarbeidet, må de ha hentet sine observasjoner fra de samme aldersgruppene.

I listen over de områdene Rundhovde (1964) rapporterer feltarbeid i, mangler imidlertid Lindås. Dersom hun ikke var der, er heller ikke Skauges påstand om tonelagskontrast begrenset til denne kommunen direkte motsagt og tilbakevist av Rundhovde. Men i den grad Skauge hadde rett, må kontrasten som nevnt ha vært atskillig mer geografisk begrenset enn han selv hevdet. Og når vi ikke finner tonelagskontrast hos de to eldre lindåsinformantene, er det mest nærliggende å tenke seg at Skauge tok feil, i den forstand at det systemet han mente å finne hos seg selv, verken kan generaliseres til selve sognet eller hele ytre Nordhordland. Det at det i NG er en del vakling i markering av tonelag nettopp i dette sognet, kan likevel som nevnt ses som indirekte støtte for at i det minste noen talere i tillegg til Skauge kan ha hatt en tonelagsmotsetning. Men så lenge vi ikke kjenner bakgrunnen for vaklingen i NG, er det vanskelig å trekke en slik slutning uten særdeles sterke forbehold.

3.3 Gunnvor Rundhovdes feltarbeid i 1940-årene

Rundhovde (1918–87) var født på Valestrand på Osterøy, som hørte til daværende Hamre kommune. I doktoravhandlingen forteller hun om hvordan hun som 16–17-åring oppdaget at hun manglet tonelagskontrast

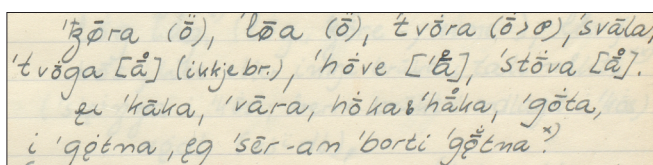
i eget talemål. I 1934–35 var hun elev ved *Den norske millomskulen* i Bergen, og ble av tysklæreren, lektor Holen, korrigert fordi hun (og andre fra bygdene omkring Bergen) leste tysk med “aksent 2”, – “medan dette språket skulle lesast med aksent 1”. Holen demonstrerte tonelagsforskjellen ved hjelp av et minimalt par, og Rundhovde skriver videre: “Sjølv høyrde eg tydeleg tonelagsskilnad i hans uttale, men eg kunne ikkje finna at det var nokon skilnad i mi naturlege toneføring når eg skulle uttala desse to ordi.” (Rundhovde 1964: 44)

Hun var student ved Bergens Museum en tid under krigen, og på oppdrag fra Norges Allmennvitenskapelige Forskningsråd, Norsk Stadnamnarkiv og Norsk Målførearkiv gjorde hun i løpet av 1940-årene feltarbeid flere steder i Nordhordland (Nes 1996). Hun tok hovedfagseksamen i 1948. Oppgaven, som har samme tema og nesten samme tittel som den senere doktoravhandlingen, ser ut til å være tapt. Etter et år ved Norsk Målførearkiv ved Universitetet i Oslo kom hun til Bergen som amanuensisvikar i 1954. Hun fikk fast stilling som amanuensis i 1956, ble førsteamanuensis i 1966 og dosent i 1971. Dosenturet ble omgjort til professorat i 1983. Hun døde dessverre bare kort tid etter at hun gikk av med pensjon i 1986.

Rundhovde (1964) er doktoravhandlingen hennes, og hennes viktigste arbeid. Det handler først og fremst om målet i Hamre kommune, som i 1964 ble delt slik at den nordlige fastlandsdelen ble den sørlige delen av dagens Lindås, mens den på Osterøy ble del av Osterøy kommune. På s. 40 ff. diskuterer hun tonelag, og slår fast at hamredialekten mangler kontrasten. Litt senere rapporterer hun at hun har funnet det samme i en rekke andre kommuner da hun gjorde feltarbeid der i 1944–50 (s. 43). I tillegg til Hamre rapporterer hun å ha vært i Meland, Hosanger, Herdla, Hjelma i dagens Øygarden, Sæbø og Hordabø i dagens Radøy. Metoden Rundhovde brukte under feltarbeidet, baserer seg på persepsjon. Når hun på sin hamredialekt uten tonelag spurte sine hjemmelspersoner hva *fāre* betydde, fikk hun som regel til svar i bygder med tonelag, f.eks. Voss, et spørsmål om hun mente *fare* eller *faret*? Hos hjemmelspersoner uten tonelag var svaret derimot normalt at det kunne bety flere ting, nemlig “...”. Ved hjelp av denne metoden og “på anna vis” (s. 43) undersøkte hun mulig tonelagskontrast i store deler av Nordhordland.

Rundhovde avstår fra å transkribere tonelag og derved også trykk i avhandlingen. Dette kan hun gjøre fordi materialet hun arbeider med, i

svært stor grad har primærtrykk på første stavelse, slik at trykket er forutsigbart. Men der Rundhovde likevel trenger å markere trykkplassering, f.eks. i fraser og enkelte sammensetninger, lager hun seg en konvensjon som minner om IPA (s. 39): Hovedtrykk markeres med en kort loddrett, hevet strek i halvfet foran den trykksterke stavelsen, mens bitrykk markeres med en tilsvarende strek, også denne hevet, som ikke er uthevet ved hjelp av fet sats. Denne IPA-lignende konvensjonen gjennomfører hun imidlertid i større grad i feltnotatene. Fotografi 6 viser et utsnitt fra en oppskrift fra Hamre, som viser hvordan hun markerer trykk ved hjelp av foranstilt aksenttegn.

Fotografi 6: Utsnitt av udaterte feltnotater fra Hamre kommune etter Gunnvor Rundhovde (Rundhovde u.å.).

Det er som nevnt først midt på 1960-tallet Rundhovde publiserer en oppsummering av resultatene av feltarbeidet på 1940-tallet. Men det er vel grunn til å tro at hun allerede i tiden rett etter feltarbeidet delte erfaringene og observasjonen sin muntlig med lærere og kolleger i Oslo og Bergen.³¹ Praksisen til Skulerud og Hamre beskrevet ovenfor tyder i så fall på at de ikke satte helt lit til det den unge, kvinnelige studenten hadde kommet til.

3.4 Troland (1939)

Samme år som Hodnekvam leverte sin hovedoppgave, ble det levert inn enda en oppgave om en dialekt på Strilelandet, nemlig Arnt Trolands *Oversikt over lydverket i Austevollmålet*. Innholdet har imidlertid vært utilgjengelig fordi forfatteren valgte å klausulere oppgaven, en klausul han ikke opphevet før han døde. Arvingene har nå opphevet klausulen, slik at det er mulig å referere fra oppgaven.

Hadde den vært offentlig tilgjengelig fra den ble godkjent, kunne Troland (1910–1964) ha delt æren med Hodnekvam for å ha vært først

31. Hun kan naturligvis ha nevnt dette også i den nå tapte hovedoppgaven fra 1948.

med skriftlig å peke på fraværet av tonelagskontrast i strilemålene. På s. 18 skriver han om musikalsk aksent:

De fleste norske dialekter har to tonelag, nemlig enstavelses- og tostavelsetonelag. Aum. synes derimot bare å ha ett tonelag, og det må nærmest karakteriseres som tostavelsetonelag. Uten instrumentalopptagelser å bygge på er det vanskelig å gi noen fremstilling av tonekurvenes forløp, og jeg skal da også nøie meg med å antyde at Aum. har høieste tone på første stavelse når den er betonet. Derfra synker tonene nedover, men stiger så endel igjen mot slutten av den trykklette stavelen. Slik er tonekurvens vanlige forløp i alle ord når de har to stavelser uten hensyn til om grunnformen er enstavet eller tostavet. Det er f.eks. ikke noen forskjell mellom tonebevegelsen i *fudne* best. form ent. av neutrum *fudn*, og *fudne*, pret. part. av *fidna*. En kan iallfall ikke registrere noen forskjell med bare øret. Instrumentalopptagelser vil kanskje vise at det er en viss forskjell, men den er i så fall ikke fonologisk eller betydningsbærende.

Troland støttet seg altså ikke på instrumentalfonetiske undersøkelser, som Hodnekvam og Skauge, men vi kjenner lett igjen tonegangen han beskriver, fra kurvene etter Hodnekvam i fotografi 3. Siden dette er en beskrivelse av en dialekt helt sør på Strilelandet, er dette også den første beskrivelsen av fravær av tonelag utenfor Nordhordland.

3.5 *Thunes (1949)*

Johannes Thunes (1910–2000), født på Garnes på fastlandssiden i daværende Haus kommune, leverte i 1949 en hovedoppgave kalt *Om målføret i Haus*. Oppgaven ser ut til å ha kommet bort tidlig, og i bibliografiene til Oddvar Nes (1986) og Geirr Wiggen (2011) markeres den som ikke sett. I seddelkatalogen over hovedoppgaver ved Humsambiblioteket ved Universitetet i Oslo står det “[i]kke i Norsk målførearkiv eller UB”. Den er heller ikke del av samlingen av hovedoppgaver i målføre- og stadnamnsamlingene ved Universitetet i Bergen, der det ellers finnes en del kopier av eldre hovedoppgaver fra Oslo, bl.a. Hodnekvam (1939) og Skauge (1940).

Thunes var senere lektor ved det som i dag heter Garnes videregående skole i daværende Arna kommune, og gjennom førstebibliotekar Jan Olav Gatland ved Universitetet i Bergen, som gikk real-skolen på Garnes på 1960-tallet, fikk jeg i 2015 kontakt med Thunes’ datter, som hadde gått i parallellklasse med Gatland. Hun kunne bekrefte

at heller ikke familien hadde noen kopi av oppgaven. Men de hadde tatt vare på alle forarbeidene, og disse ble overlatt målføresamlingen ved Universitetet i Bergen i desember 2015. Materialet består av flere tett utfylte skrivebøker i A4-format, samt et betydelig antall løse ark. I materialet finnes utkast til en kapitteloversikt/innholdsfortegnelse og i noen tilfeller flere utkast til samme kapittel, alle udaterte og uordnet i forhold til hverandre. Det er således neppe mulig å rekonstruere oppgaven, men materialet gir et godt bilde av innholdet.

Til avsnittet om musikalsk aksent har jeg funnet to utkast, som bare når det gjelder detaljer, er forskjellige fra hverandre. Disse tar utgangspunkt i Hodnekvam og Skauge. Thunes slutter seg til Hodnekvam når det gjelder Haus. Men han aksepterer også Skauges resultater fra Lindås. Han nevner også at han har vært i kontakt med Gunnvor Rundhovde, men Thunes viser her bare til forholdene i Hamre. En løs og dessverre udatert lapp i materialet viser at han også har vært i kontakt med professor Selmer, som bekreftet at han ikke var i stand til å høre noen forskjell på tonelagene hos Thunes. Noen eksperimentalfonetisk undersøkelse ut over dette ble det ikke. Thunes skriver at det var liten grunn til å gjøre en slik undersøkelse ettersom resultatene uten tvil ville bli de samme som hos Hodnekvam.

Uansett følger Thunes opp hovedoppgavene som kom ca. 10 år tidligere. Nå ser det ut til å være etablert, i hvert fall blant yngre forskere og hovedfagsstudentstuderter, at strilemålene i stor grad manglet tonelagskontrast. Det at Thunes ikke stiller spørsmål ved Skauges resultater, tyder på at resultatene fra Rundhovdes feltarbeid ennå ikke var kjent i Oslo. Hun kan heller ikke ha formidlet dem til Thunes da de var i kontakt, i hvert fall ikke på en måte som overbeviste ham om at Skauge må ha overgeneralisert.

En interessant observasjon er denne: “Dette problemet [=fraværet av tonelagskontrast, GK] har vore mykje diskutert og omtala av lærarar og elles målkunnige folk i Haus. Det rår liten klårleik i dette spørsmålet og mange tankar har vore dryft.” Dette viser at lokalt har folk med interesse for språk og den lokale dialekten vært oppmerksomme på fraværet av tonelagskontrast. Det er derfor mulig at allerede Hodnekvams påvisning av fraværet ti år tidligere sprang ut av en lokal, kollektiv bevissthet om at dialekten skilte seg ut på dette punktet, en bevissthet som var etablert før og som ble en forutsetning for at det vitenskapelige miljøet i neste omgang skulle bli seg bevisst fraværet. En lignende for-

mulering finner vi for øvrig også hos Hodnekvam (s. 10 f.), som skriver at til støtte for påstanden om fravær av tonelagskontrast “kunde nemnast med namn i fleng norskfilologar og andre [...], men det tener vel ikkje til noko her”.

3.6 Oppsummering

I dette avsnittet har vi sett at med Ragnar Hodnekvams hovedoppgave fra 1939 ble påstanden om at strilemålene manglet tonelagskontrast, for første gang lagt fram offentlig og i skriftlig form. Hans funn ble for Nordhordlands vedkommende bekreftet av Gunnvor Rundhovdes feltarbeid noen år etter. Disse står mot påstandene i Skauge (1940) om at ytre Nordhordland hadde tonelagskontrast.

Sent på 1940-tallet nedfelte Rundhovde observasjonene sine i de innførslene i synopsisen ved Norsk målførearkiv som hun hadde ansvaret for, jf. avsnitt 2.5 ovenfor. Samme sted videreførte professoren ved avdelingen ved Bergen museum, Olai Skulerud, praksisen fra *Norske Gaardnavne* og egne feltnotater fra Nordhordland fra denne tiden, og transkriberte tonelag i de innførslene *han* hadde ansvaret for.

Samlet kan vi si at det på 1940-tallet må ha begynt å demre for fagmiljøet at strilemålene manglet tonelagskontrast. Men dokumentasjonen forelå bare i hovedoppgaver, intet var foreløpig publisert i mer ordinære forskningspublikasjoner med bedre distribusjon. Og kunnskapen var begrenset til Nordhordland, og den var ikke entydig. Men det er vel høyst sannsynlig at hovedoppgavene og resultatene av Rundhovdes feltarbeid var kjent i nordiskmiljøene i Oslo og Bergen på den tiden. Miljøene var ikke store.

Skulerud var selv tilknyttet Norsk målførearkiv i Oslo før han kom til Bergen som professor. Selv om han ikke deltok i undervisningen der, er det vel ikke usannsynlig at han kjente til de to hovedoppgavene til Hodnekvam og Skauge, og kanskje også den til Troland. Som nevnt tyder hans egen transkripsjonspraksis på at verken disse eller Rundhovdes feltnotater har fått ham bort fra troen på at strilemålene var som andre norske dialekter når det gjaldt tonelag.

Professoren i Oslo som må ha veiledet de tre (og senere Thunes), var Sigurd Kolsrud. Ifølge de aktuelle årbøkene fra universitetet fikk de alle tre laud, men resultatene deres kan heller ikke ha gjort inntrykk på Kolsrud i tilstrekkelig grad til at han innarbeidet dem i målføreoversynet han gav ut i 1951 (Kolsrud 1951). På s. 15 skriver han om tonegang, dvs. om

geografisk variasjon i tonelagsrealisasjon, men nevner ikke fraværet i strilemålene. Utelatelsen kan selvfølgelig skyldes plasshensyn, avsnittet er på bare 12 linjer. Men om vi ser bort fra de aller nordligste områdene i landet, utgjør strilemålene sammen med det lille området på Helgeland uten kontrast en egen type som derved hadde fortjent å bli nevnt blant de andre.

4 Ringen sluttes

4.1 Selmer (1948)

Med en merknad om at han selv har hørt fravær av tonelagskontrast på Osterøy (s. 45), og et lite avsnitt på s. 50 f. om Nordhordland mer generelt, blir fraværet av tonelag i strilemålene for første gang nevnt i den mer allment tilgjengelige forskningslitteraturen (Selmer 1948). Avsnittet på s. 50 er del av en diskusjon om hvordan tonelagskontrasten kan nøytraliseres i bestemte omgivelser, bl.a. i bergensmålet. Her viser Selmer også til Nordhordland. Der kan et slikt sammenfall, som Selmer betegner som “kombinatorisk betingede atrofierte tonelag”, ha skjedd i alle omgivelser. Han bygger utsagnet på en personlig meddelelse fra Håkon Hamre. Ifølge denne “skiller bygdene Haus, Hosanger, Lindås, Askøy og Herdla ikke mellom de to tonelag”. Deretter følger et sitat, som formodentlig skal tilskrives Hamre:

Herav følger at de tilgrensende bygdemål må betraktes med største mistenksomhet, og som arbeidshypotese ville jeg regne med at alle bygdemål i ytre Nordhordland i det hele tatt kan antas å ha *det* som så mange *andre* trekk tilfelles, at forskjellen mellom tonelagene er utvisket.

Så avslutter Selmer med en noe ironisk formulert oppfordring til det den gang nettopp opprettede Universitetet i Bergen om å ta disse problemene opp til inngående undersøkelse. De to hovedoppgavene han bistod med snaut 10 år tidligere, er merkelig nok ikke nevnt. Særlig er det rart at han utelater Skauge, som hevder det stikk motsatte av det som framkommer i sitatet.

At det er Hamre som tilskrives disse opplysningene, framstår også som et lite mysterium. Så vidt jeg vet, har ikke Hamre selv publisert noe om tonelag. Han var som nevnt ovenfor selv fra Bergen, men hadde familie-

bakgrunn fra gården Hamre sør i Fana, der en da Hamre vokste opp, uten tvil hadde et målføre uten tonelagskontrast, jf. neste avsnitt. I oppskriftene etter Hamre i målføresamlingen ved Universitetet i Bergen er det også som nevnt ovenfor ikke spor av noen problematisering av dette; Hamre transkriberer tonelag etter allmenne regler uten videre kommentar. Oppskriftene er fra 1944 og 1945, en av dem fra Hosanger i nettopp Nordhordland. Samtalen mellom Selmer og Hamre må ha funnet sted ikke lenge etter, gitt publikasjonsåret 1948. Der nevner han Hosanger blant kommunene som *mangler* tonelag. Så sant han ikke hadde vært klar over fraværet hele tiden og transkriberte tonelag etter historiske prinsipper: hva fikk ham til å skifte mening i løpet av den tiden som var gått mellom oppskriften i 1944 og samtalen med Selmer bare noen få år senere?

Det er også underlig at Hamre begrenser utsagnet til Nordhordland. Med unntak av oppskriften fra Hosanger, der han som nevnt transkriberer tonelag, og noen svært korte notater, tyder ikke det som finnes etter ham i målføresamlingen ved Universitetet i Bergen, på at han hadde inngående kunnskaper om nordhordlandsdialektene. Når vi i tillegg vet at han hadde god kjennskap til fanamålet, er det mildt sagt underlig at han avgrenser fraværet av kontrast til Nordhordland. Det er derfor nærliggende å tenke at Gunnvor Rundhovde burde ha vært nevnt som kilde her. Om det i så fall er Hamre eller Selmer som er skyld i utelatelsen, er vanskelig å vite.

4.2 Fana-målet (1957)

Skre (1957) er enda en hovedoppgave i nordisk, som behandler det tradisjonelle fanamålet. Allerede på denne tiden hadde bergensmålet satt sterkt preg på de mest bynære områdene i Fana, men disse ble holdt utenfor undersøkelsen (s. 11). Informantene var mellom 60 og 70 år da Skre gjorde innsamlingsarbeidet. De var med andre ord født på slutten av 1800-tallet, og tilhørte med det samme generasjon som den Skauge, Hodnekvam og Rundhovde hadde hentet sine data fra.

Om musikalsk aksent skriver Skre på s. 19:

Den musikalske aksenten er det svært vanskeleg å seia noko om i Fm. (og i Nhl-mål og måli nærast sørnanfor, t.d. Os, Austevoll).

Eitt er visst: Dei heimelsmenn eg har nyttta i Fana kan ikkje skilja frå einannan dei to tonelagi, og det har ikkje lukkast meg å slå fast bruk av dei vanlege tonelag hjå dei.

Skre er som vi ser, bestemt på at tonelag ikke lar seg påvise i Fana, og han nevner også Os og Austevoll lenger sør som tonelagsløse. Ut fra dette avstår også han fra å markere tonelag i transkripsjonene. Det framgår av oppgaven at arbeidet med innsamling og analyse ble gjort ca. 1950. I forordet takker han bl.a. “lærarane” sine, Olai Skulerud og Håkon Hamre, for råd og veiledning, den siste som styrer av folkeminnesamlinga mens han arbeidet med stoffet rundt 1950. Om de to har godkjent sitatet ovenfor, må det i det minste for Skuleruds vedkommende innebære at han mot slutten av sin embetstid i Bergen har tatt inn over seg at dialektene ikke hadde tonelagskontrast. Når det gjelder Hamre, så vi ovenfor at han må ha tatt det innover seg tidligere, men med Skres hovedoppgave vet han også at dialektene sør for Bergen hørte med blant de tonelagsløse.

4.3 Martin Kloster Jensens doktoravhandling

Vi kommer nå til den bredeste, men også mest omstridte studien som er gjort av tonelagsforholdene på Strilelandet, nemlig doktoravhandlingen til Martin Kloster Jensen (Jensen 1961). Studien omfatter hele 612 informanter fra de to fylkene Hordaland og Sogn og Fjordane. Av disse var svært mange, dvs. 497 (= 81,2 %) i aldersgruppen 15–20 år, de fleste skoleelever. Så vidt jeg kan se, oppgir ikke Jensen når feltarbeidet ble gjort. Men om vi regner med at det skjedde i siste halvdel av 1950-tallet, vil det si at de yngste informantene var født i løpet av krigen, og at brorparten var født etter 1935.

Selv om Jensen velger å undersøke hele Hordaland fylke og deler av Sogn, refererer han i innledningen bare til fravær av tonelagskontrast i Nordhordland, med referanser til Selmer/Hamre, Skauge og Hodnekvam (s. 57). Skre (1957) og den da muligens allerede tapte avhandlingen til Johannes Thunes mangler i referansene. Det er uklart om Jensen i utgangspunktet mistenkte andre områder enn Nordhordland for også å mangle tonelag, eller om han bare kastet garnet vidt basert på fravær av både sikker og mer usikker kunnskap om forholdene utenfor Nordhordland. Uansett må det ha vært først gjennom Jensens avhandling at en mer allmenn kunnskap om den tonelagsløse ringen rundt Bergen ble etablert.

I motsetning til de tidligere arbeidene vi har sett på, er Jensens studie klart forankret i strukturalistisk teori og bruk av minimale par. Allerede på første side i innledningen skriver han at “Scandinavian accentology, if it shall be able to justify the terms ‘accent 1’ and ‘accent 2’, must start from the criterion of commutability” (s. 11). Han skriver videre på s. 13

at “[t]he only contribution to dialectology which this book intends to make, is an attempt to find non-tonemic areas”. Det er naturligvis dette målet som er interessant i vår sammenheng, og det Jensens avhandling i dag huskes for.

Plasshensyn tillater ikke en grundig beskrivelse av metode og resultater, men den metodiske kjernen i Jensens prosjekt var at hver informant skulle bestemme medlemmer av ulike minimale tonelagspar hun eller han selv hadde lest inn. “If the items are identified successfully, it is considered that a tonemic contrast is established for the dialect in question.” (s. 14) På grunnlag av skårene delte Jensen respondentene i tre grupper. De *tonale*, som identifiserte alle eller nesten alle testordene korrekt, de *ikke-tonale*, som hadde skårer rundt 50 % og som derved kan antas å ha gjettet, og en gruppe hvis skårer lå mellom 65 % og 85 %, som Jensen kalte *semi-tonale* (1961: 160).

Et problem ved Jensens metode er at det er uklart om den måler produksjon eller persepsjon. I og med at hver informant selv produserte materialet hun eller han i neste omgang skulle bedømme, og det ikke ble gjort uavhengige vurderinger av om en systematisk, fonetisk kontrast var til stede i en gitt informants produksjon, lar det seg ikke avgjøre om testen i hvert enkelt tilfelle målte informantens manglende evne til å skille tonelag, eller også fravær av tonelagskontrast i materialet.

Jensen selv diskuterer mulige feilkilder, men kommer til at den semi-tonale gruppen er statistisk signifikant forskjellig fra de to andre gruppene og derfor må representere en reell kategori. Andre har stilt seg mer tvilende til dette, se f.eks. Kerswill (1982; 1994: 89 ff.) og særlig Bjarne Ulvestads flengende kritikk av avhandlingen i tidsskriftet *Language* (Ulvestad 1967). Anmeldelsen er ifølge Oddvar Nes (muntlig meddelelse) bygd på Ulvestads opposisjon ved disputasen. Den går uvanlig krast ut mot både metode og bruk av statistikk, og framkjenner i realiteten avhandlingen enhver vitenskapelig verdi. Selv om mye av kritikken framstår som vel begrunnet, mener jeg likevel at Jensens resultater er av interesse, ikke minst fordi det på tross av svakhetene knyttet til metoden viser seg et klart skille mellom striledialektene og dialektene lenger fra Bergen, jf. tabell 1 nedenfor. Og når Ulvestad kritiserer Jensen for å ha utviklet en usedvanlig kompleks og tilsvarende usikker metode for å fastslå noe vi vet fra før, er dette urettferdig. Ulvestad selv viser bare til Selmer/Hamre, og derved til annenhånds og dårlig dokumentert kunnskap begrenset til Nordhordland. Før Jensen var det

bare Skres hovedfagsoppgave som i publisert form dokumenterte fraværet i dialekter utenfor Nordhordland.

Jensen skilte mellom informanter med begge foreldre fra Strilelandet, og de som ikke hadde det. Tanken bak denne inndelingen er naturligvis at dersom barnet har minst én forelder som ikke er fra Strilelandet, vil denne, om vedkommende har norsk som morsmål, høyst sannsynlig tale en dialekt med tonelagskontrast. Følgelig har barnet vokst opp med en tonelagsdialekt som del av det hjemlige språkmiljøet, og kan gjennom det ha tilegnet seg en i det minste passiv beherskelse av tonelagskontrasten.

På grunnlag av resultatene for Hordaland lagt fram kommunevis i tabellen på s. 167f., har jeg brukt listen hos Fossen (2009) til å gruppere kommunene etter om de hører inn under Strilelandet eller ikke. De fire bergensnære kommunene Fana, Laksevåg, Askøy og Åsane er ikke med, av grunner som framgår av tabell 3 nedenfor. Jeg har så aggregert resultatene i tabellen og regnet ut prosenter for hver av gruppene ikke-tonal, semi-tonal og tonal. Resultatet framgår av tabell 1.³²

	Foreldre- bakgrunn	Ikke tonale (< 65 %)	Semi-tonale (65 - 85 %)	Tonale (> 85 %)
<i>Strilelandet</i>	+ BPN	79,4 % (N=139)	14,9 % (N=26)	5,7 % (N=10)
	- BPN	66,5 % (N=111)	16,8 % (N=28)	16,8 % (N=28)
<i>Utenfor Strilelandet</i>	+ BPN	0,0 % (N=0)	16,7 % (N=7)	83,3 % (N=35)
	- BPN	2,5 % (N=1)	20,0 % (N=8)	77,5 % (N=31)

Tabell 1: Fordeling av tonelagsskårer i Hordaland på grunnlag av kommuneinndeling og foreldrebakgrunn, basert på Jensen (1961: 167 f.).

Vi ser et klart skille mellom de to områdene, som særlig kommer til uttrykk i kolonnen for de ikke-tonale. Mens langt de fleste fra Strilelandet ser ut til å være ikke-tonale, er det store flertallet av de som bor i kommuner utenfor Strilelandet, tonale.

32. Her har jeg lånt Jensens term BPN (= "both parents native").

Det kan også se ut som om foreldrebakgrunn har en liten effekt. Denne vil vi vente utelukkende i strilelandskategorien, ettersom det bare er her at det å ha begge foreldre med lokal dialektbakgrunn innebærer at barnet vokser opp uten tonelagskontrast i det hjemlige språkmiljøet.³³ Dette ser også ut til å stemme. Blant de som ikke kommer fra Strilelandet, ser vi at forskjellene går begge veier, og de er mindre enn dem vi finner blant informantene fra Strilelandet. Men det bør sies at når vi går nærmere inn i resultatene, er det eksempler på kommuner med omvendt mønster. Så i lys av Ulvestads kritikk det er neppe grunn til å tillegge denne forskjellen altfor stor betydning. I tabell 1 er innslaget av semi-tonale tilnærmet det samme i de to hovedgruppene. Siden vi ville vente at dette var et trekk som først og fremst ville karakterisere dialektene der tonelagskontrasten ser ut til å mangle, kan dette tyde på at kategorien er irrelevant som mål spesifikt knyttet til brytningen mellom tonale og ikke-tonale talere på Strilelandet. I stedet er det fristende å se på dette resultatet som en generell feileffekt av metoden Jensen brukte. Men før vi trekker denne konklusjonen, bør vi undersøke om tettheten av semi-tonale er større i tonale områder som grenser mot Strilelandet, enn i områder som ikke gjør det. Av tabell 2 framgår det at dette ikke ser ut til å ha noe å si. Snarere viser resultatene at antall semi-tonale er høyere i de mer fjerntliggende områdene innenfor gruppen der ikke begge foreldrene er fra kommunen. Dette styrker mistanken om at gruppen semi-tonale ikke er noen reell kategori, og at dette i stedet er en tilfeldig effekt av Jensens metode.

	+BPN	- BPN
<i>Nabokommuner</i>	16,7 % (N=18)	13,3 % (N=15)
<i>Ikke nabokommuner</i>	16,7 % (N=24)	24 % (N=25)

Tabell 2: Andel semi-tonale i kommuner utenfor Strilelandet krysstabulert med naboskap til kommuner på Strilelandet.

Jensens undersøkelse dekker i tillegg til Nordhordland områdene vest, sør og øst for Bergen, som med unntak av Skre (1957) ikke hadde vært

33. Jeg ser her bort fra de sannsynligvis svært sjeldne tilfellene der barnet vokser opp utenfor Strilelandet, men med begge foreldre fra Strilelandet. Bare i Bergen kan en kanskje vente en del slike tilfeller, men Bergen er ikke med i grunnlagsmaterialet for tabellen.

behandlet i tidligere undersøkelser. Det vil derfor være interessant å se om det er forskjell mellom resultatene fra Nordhordland og dem fra de andre områdene. Ut fra dette har jeg delt Strilelandet i 6 deler på grunnlag av gammel kommunestruktur: Ytre Nordhordland, Indre Nordhordland, Nord, Vest, Sør og Nær Bergen.³⁴ Resultatene framgår av tabell 3:

Område	% tonale	N
Ytre Nordhordland	10,9 %	92
Indre Nordhordland	3,5 %	85
Nord	16,2 %	68
Vest	8,9 %	45
Sør	15,2 %	46
Nær Bergen	52,2 %	23

Tabell 3: Fordeling av tonelagsskårer innenfor Strilelandet, basert på Jensen (1961: 167 f.).

Vi ser at med unntak av de bergensnære kommunene, der tonelagskontrasten står vesentlig sterkere enn i de andre områdene, er det ingen veldig store forskjeller på de ulike områdene. Den høyeste prosenten finner vi i kommunene helt i nord, noe vi sannsynligvis kan tilskrive at de grenser mot tonale områder i nord. I sør skiller Os seg ut med fire tonale, mens de to andre kommunene har ingen.

Når det gjelder Ytre Nordhordland, tilsvarer dette området i den grad det har latt seg gjøre, det området Skauge (1940) hevdet var karakterisert av tonelag. Vi ser at innslaget av tonalitet er noe høyere enn i Indre Nordhordland og i vest, men likevel langt fra en frekvens som kunne forsvare å kalle området tonalt. Informantene som skåret høyt nok til å bli klassifisert som tonale, er ellers rimelig jevnt fordelt over området. Vi finner med andre ord ikke noen tegn på allmenn tonalitet i og rundt gamle Lindås slik Skauge (1940) hevder og transkripsjonene i *Norske Gaardnavne* antyder.

Uansett hva Jensen egentlig har målt, er det ingen tvil om at resultatene hans støtter de tidligere observasjonene om at nordhordlands-

34. Ytre Nordhordland består av Austrheim, Alversund, Lindås, Meland, Hordabø, Manger, Sæbø, Herdla og Hjelme, Indre Nordhordland av Bruvik, Hamre, Haus og Hosanger, Nord av Fedje, Masfjorden og Modalen, Vest av Fjell og Sund, Sør av Austevoll, Os, Samnanger, og Nær Bergen av Askøy, Fana, Laksevåg og Åsane. Den siste gruppen er som nevnt ikke med i grunnlaget for tabell 1.

målene manglet tonelagskontrast. Dette samsvaret med allerede etablerte resultater gjør det tryggere å slutte at Jensens resultater fra resten av Strilelandet er til å stole på. Svakheterne ved Jensens metode gjør at vi ikke kan stole på enkeltresultater, som f.eks. at hele tre personer fra Haus på Osterøy ble notert som tonale. Men de store mønstrene framstår som robuste.

Med Jensens resultater var den tonelagsløse ringen rundt Bergen sluttet. Dette var kanskje i siste liten. Hos informanter født etter krigen begynner tonelagskontrasten å vise seg relativt tidlig – hos noen, men langt fra hos alle. Starten på denne utviklingen, som vil bli tatt opp i en annen artikkel, ser vi i resultatene for de bergensnære kommunene i tabell 3, som viser et mye høyere innslag av tonelagskontrast enn i de andre områdene. Det er nok liten tvil om at dette skyldes nærheten til Bergen og bergensdialekten.

5 Avslutning

Som vi har sett, transkriberer de eldste kildene konsekvent tonelag der det høyst sannsynlig ikke var noen tonelagskontrast. Jeg har angitt flere grunner til dette. Den viktigste er kanskje at med unntak av Finnmark, som Storm (1884b: 49n) anfører som et mulig tonelagsløst område, må en ha tatt det for gitt at alle norske dialekter hadde tonelagskontrast. Ut fra dette transkriberte en tonelag etter de vanlige norske distribusjonsreglene. Det at samtlige observatører før Ragnar Hodnekvam, Arnt Troland og Gunnvor Rundhovde med ett unntak hadde et annet morsmål enn strilemålet, har nok også bidratt til at fraværet ikke ble oppdaget.

Uten bruk av minimale par kan det være vanskelig å oppdage fraværet av en kontrast en ikke engang har mistanke om mangler. Og som nevnt er denne forventningen av kontrast nedfelt i Norvegia-lydskriften, som ikke lar oppskriveren transkribere trykk uten samtidig å transkribere enten tonelag 1 eller tonelag 2. Denne transkripsjonspraksisen finner vi hos Larsen (1897), Ross (1909), Rygh (1910) og i feltnotatene fra 1940-årene etter Olai Skulerud og Håkon Hamre. Den er minst problematisk hos de to første, som i stor grad begrenser seg til enkeltteksempler og forutsigbar distribusjon i bøyningmønstre. Slik f.eks. substantivbøyningen er framstilt i Ross (1909: 145), er tonelagsfordelingen fullt ut i samsvar med de forutsigbare reglene som gjelder i

dialekter med tonelagskontrast. Her er det fullt mulig at forfatterne har transkribert i den tro at dialektene var som alle andre norske dialekter med hensyn til tonelag.

Mer problematisk framstår praksisen i de sammensatte navnene i *Norske Gaardnavne*, siden distribusjonen her i prinsippet ikke er fullt ut forutsigbar når førsteleddet er monosyllabisk (Kristoffersen 1992). Her kan nok forskernes egne morsmålsintuisjoner ha kommet inn som enda et slags røykteppe som skjulte fraværet av kontrast. Vi har som nevnt ovenfor alle intuisjoner om hva slags tonelag en ny sammensetning vi møter, bør ha. Disse intuisjonene behøver ikke stemme med virkeligheten i den dialekten som beskrives, men den gjør at vi også i slike tilfeller relativt enkelt kan “tonelagsbestemme” en gitt sammensetning. Det er mulig å tenke seg at dette ligger bak transkripsjonspraksisen i *NG*. Alle de ansvarlige, Oluf Rygh, Sophus Bugge og Magnus Olsen, talte som nevnt dialekter med tonelagskontrast.

Om denne antakelsen er korrekt, viser materialet hvor langt et slikt “selvbedrag” kunne føre. Både variasjon mht. til tonelagstilordning og kommentarer i *Norske Gaardnavne* og i notatene etter Olai Skulerud kan tyde på at oppskriverne hørte og for Skuleruds vedkommende beskrev tonelagskontrast der det høyst sannsynlig ikke var noen.

Det at mange av de direkte og indirekte observasjonene av tonelagskontrast er konsentrert til gamle Lindås og nærliggende områder, lar seg likevel ikke forklare fullgodt når en legger dette perspektivet til grunn. Vi kan derfor ikke se bort fra at det her så sent som tidlig på 1900-tallet fantes rester av en eldre kontrast, som da er den Skauge (1940) beskriver med referanse til eget talemål. Men Skauge kan ikke ha hatt dekning for at denne kontrasten generelt karakteriserte dialekten i Lindås, og ytre Nordhordland for den saks skyld. Både feltarbeidet til Gunnvor Rundhovde og resultatene av Jensens undersøkelse noe senere taler imot dette. Det samme gjør analysen av de to eldre lindåsinformantene under 3.2.2 ovenfor.

Små fonetiske kontraster som en ikke selv har i eget talemål, vil i utgangspunktet være vanskelig å høre for et utrent øre. Henvisningen til Adolf Noreen i fotnote 9 viser det. Her dreier det seg om det komplementære tilfellet, nemlig at fravær av kontraster en regner med er til stede i et språkssystem annet enn ens eget, blir oversett. Men hvordan dette kan utvikles videre til at en som Skulerud hører og beskriver en kontrast som høyst sannsynlig ikke var der, jf. fotografi 1 ovenfor, er

vanskeligere å forstå. Det Skulerud her diskuterer, er i realiteten et nesten minimalt par, *od'næ* vs. *od'nå* eller *od'ne*, selv om det kanskje ikke er sannsynlig at han tenkte i slike termer. At han med et slikt utgangspunkt ikke har hørt at de to termene ble uttalt med lik tonegang, men tvert imot klart gir uttrykk for at han *hører* en forskjell, er et mysterium.

Bruk av minimale par kan ses som en nødvendig betingelse for å oppdage både kontrast og fravær av kontrast, men det må kanskje kombineres med en annen nødvendig betingelse, nemlig morsmålskompetanse. Denne manglet Skulerud. I vårt tilfelle måtte det innfødte til for å korrigere de tidligere fordommene. I tillegg til at de hadde fraværet av tonelagskontrast som del av eget morsmål, og ikke minst omtalte tonelagene spesielt i egne avsnitt i hovedoppgavene sine, er det enda et aspekt som forener dem, nemlig det at de som nevnt tok utgangspunkt i minimale par og tonelagens betydningsdifferensierende funksjon. Dette ser vi hos Rundhovde, som i feltarbeidet bruker potensielt minimale par for å teste om hjemmelspersonene har tonelag, hos Hodnekvam, som skriver at det “ikkje [har] vore moglege etter stort strev å finna *ein* person i desse bygdene som kann halda ut-ifrå einannan homofone ord ved hjelp av tonelaget”, og ikke minst hos Troland (1939: 18): “Instrumentalopptagelser vil kanskje vise at det er en viss forskjell, men den er i så fall ikke fonologisk eller betydningsbærende”. Det vi ser her, er oppmerksomhet mot et grunntrekk i synkron strukturalistisk analyse som nok var fremmed for Magnus Olsen, Amund B. Larsen og Hans Ross, og kanskje i ulik grad også hos Olai Skulerud, Håkon Hamre og Sigurd Kolsrud. Den teoretiske bevisstheten om dette var derfor kanskje heller ikke så høyt utviklet blant hovedfagsstudenter i morsmålsfaget på 1930- og 40-tallet.³⁵ De oppgavene som diskuteres ovenfor, er alle skrevet over en diakron lest. Men fokuset på tonelagene som kontrastive dukker først opp med dem.

Selv om de førende nordistene på denne siden ikke forstod seg selv som strukturalister, befinner vi oss i 1939–40 bare noen år etter at Hallfrid Christiansen hadde disputert, og introdusert fonemanalyse i nordistikken (Venås u.å.). Christiansen fikk aldri noen fast akademisk stilling,

35. Dette betyr ikke at bruk av minimale par var ukjent blant norske dialektologer. Storm (1884b: 43) skriver f.eks. at “det karakteristiske for Tonelaget er den faste adskillelse af forskjellige Toner eller Melodier, hvorved ellers ligelydende Ord kan adskilles”. Men her fungerte begrepet ateoretisk, det var ikke en del av den teoretiske rammen et språks lydstruktur ble forstått innenfor.

men hun var en del av det faglige miljøet ved Universitetet i Oslo. Det er derfor ikke utenkelig at tankene fra avhandlingen hennes hadde sådd spirer blant studentene, og at en slik bevissthet om betydningsdifferensierende kontrast og bruk av minimale par har bidratt til å skjerpe og forme innsikten om at morsmålet deres manglet tonelagskontrast, og at Storms konvensjon for markering av trykk og tone derfor ikke lot seg bruke i transkripsjon av disse dialektene. I Gunnvor Rundhovdes tilfelle må vel lektor Holen heller enn Christiansen tilkjennes æren av å ha introdusert det minimale paret som analyseredskap. Hans eksempel på minimal tonelagskontrast fikk, som vi så ovenfor, Rundhovde allerede som tenåring til å innse at hun selv manglet kontrasten.

Det er med andre ord kanskje ikke tilfeldig at kunnskapen om fraværet av tonelagskontrast i strilemålene begynte å gjøre seg gjeldende samtidig som strukturalismen og vekt på synkron analyse gradvis fikk større innflytelse blant norske språkvitere. Med Jensens disputas og offentliggjørelsen av avhandlingen hans, som var sterkt preget av strukturalistisk teori, ble kunnskapen om den tonelagsløse ringen rundt Bergen akseptert og allmenngjort i en grad som gjør at de fleste kanskje tenker at kunnskapen om den alltid har vært her.

Litteratur

- Birkeland, Mariann. 2008. "*Dei e teite og dei e mær stril enn oss*": ein komparativ analyse av talemål, haldningar og samfunnsforhold i nordhordlandskommunane Meland og Radøy. Masteroppgave, Universitetet i Bergen.
- Boersma, Paul & David Weenink. 2014. *Praat. Doing phonetics by computer*, versjon 5.3.82. <http://www.praat.org>.
- Boëthius, Johannes. 1918. *Orsamålet. Ljudlära*. Stockholm: P.A. Norstedt & Söner.
- Bruce, Gösta & Eva Gårding. 1978. "A Prosodic Typologi for Swedish Dialects." I: *Nordic Prosody*, red. E. Gårding, G. Bruce og R. Bannert, 219–28. Lund: Department of Linguistics, University of Lund.
- Christiansen, Hallfrid. 1933. *Gimsøy-målet*. Oslo: Jacob Dybwad.
- Det Kongelige Fredriks Universitet. 1941. *Årsberetning 1 juli 1938–30 juni 1939*. Oslo: A. W. Brøggers boktrykkeri A/S.

- Fintoft, Knut & Per Egil Mjaavatn. 1980. "Tonelagskurver som målmerke." *Maal og Minne* 1980: 66–87.
- Fintoft, Knut, Per Egil Mjaavatn, Einar Møllergård og Brit Ulseth. 1978. "Toneme Patterns in Norwegian Dialects." I: *Nordic Prosody*, red. E. Gårding, G. Bruce og R. Bannert, 197–206. Lund: Department of Linguistics, University of Lund.
- Fossen, Anders Bjarne. 2009. "Byen og strilelandet". I: *Kulturbistorisk vegbok: Hordaland*, red. N.G. Brekke, 71–75. Bergen: Hordaland fylkeskommune, Nord 4.
- Gatland, Jan Olav. 2010. *Ord og orgasme. Ein biografi om Ola Raknes*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Gårding, Eva. 1977. *The Scandinavian word accents*. Lund: CWK Gleerup.
- Gårding, Eva & Per Lindblad. 1973. "Constancy and variation in Swedish word accent patterns." Working Papers, Phonetics laboratory, Lund University, 7: 36–110.
- Halland, Nils. 1931. *Meteorologiske ord og ordelag i nokre Nordhordlandsbygder*. Hovedoppgave. Oslo: Det Kongelige Fredriks Universitet.
- Hamre, Håkon. 1945. *Fanamålet (etter Storm: "Kortere Ordliste")*. Manuskript, kat. nr. M-0558 i Målføresamlinga ved Universitetet i Bergen.
- Haugen, Einar. 1955. "Tonelagsanalyse." *Maal og Minne* 1955: 70–80.
- Hernes, Reidunn. 1998. "Eg snakke sånn så – det komme av seg sjøl": ein sosiolingvistisk analyse av talemålsvariasjon hjå ungdomar i Os. Hovedoppgave, Universitetet i Bergen.
- . 2006. *Talemål i endring?: ein longitudinell studie av talemålsutvikling og språkleg røyndomsoppfatning hjå ungdomar i Os*. Doktoravhandling, Universitetet i Bergen.
- Hodnekvam, Ragnar. 1939. *Stadnamn frå Haus*. Hovedoppgave, Universitetet i Oslo.
- Hognestad, Jan K. 2012. *Tonelagsvariasjon i norsk. Synkrone og diakrone aspekter, med særleg fokus på vestnorsk*. Doktoravhandling, Universitetet i Agder.
- Horne, Helga. 1917. *Aksent og kvantitet i Vaagaamaalet*. Kristiania: Aschehoug.
- Jahr, Ernst Håkon & Ove Lorentz (red.) 1983. *Prosodi/Prosody*. Oslo: Novus.
- Jensen, Martin Kloster. 1961. "Tonemicity. A Technique for determining the Phonemic Status of Suprasegmental Patterns in Pairs of Lexical

- Units, applied to a Group of West Norwegian Dialects, and to Faroese." I: *Årbok for Universitetet i Bergen. Humanistisk Serie*. Bergen: Universitet i Bergen.
- Kerswill, Paul. 1982. "Tonempersepsjon i Bergen og på Knarvik." *Eigenproduksjon* 15: 64–81.
- . 1994. *Dialects Converging. Rural Speech in Urban Norway*. Oxford: Clarendon Press.
- Kolsrud, Sigurd. 1951. *Nynorsken i sine målføre*. Oslo: Jacob Dybwad.
- Kristoffersen, Gjert. 1992. "Tonelag i sammensatte ord i østnorsk." *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 10: 39–65.
- . Under utg. "Tonelagsnøytralisering i våmhusmålet i Ovansiljan." *Nordica Helsingiensia*.
- Larsen, Amund B. 1897. *Oversigt over de norske bygdemål*. Kristiania: Aschehoug.
- . 1912. "Nordhordland." I: *Illustreret norsk konversationsleksikon*, bind 5, Spalte 1181. Kristiania: Aschehoug.
- . 1923. "Nordhordland." *Aschehougs konversationsleksikon*, bind 7, Spalte 709–10. Kristiania: Aschehoug.
- . 1926. *Sognemålene*. Oslo: Det norske videnskaps-akademi/Jacob Dybwad.
- Nes, Oddvar. 1986. *Norsk dialektbibliografi*. Oslo: Novus.
- . 1996. "Gunnvor Rundhovde." I: *Fagprofilar ved Nordisk institutt, Universitetet i Bergen 1946–96*, red. J. Bondevik, W. Dahl og S.A. Aarnes. Bergen: Nordisk institutt, Universitetet i Bergen
- Noreen, Adolf. 1881. "Dalmålet I: Inledning till dalmålet." *Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmålen ock svenskt folklif* 4: 3–23.
- Ross, Hans. 1909. *Norske bygdemaal XII–XVII*. Kristiania: Jacob Dybwad.
- Rundhovde, Gunnvor. 1948. *Målet i Hamre*. Hovedoppgave, Universitetet i Oslo.
- . 1964. *Målet i Hamre. Ljodvokster og stutt utsyn over formverk i eit Nordhordlandsmål*. Bergen: Universitetsforlaget.
- . u.å. "U-ljodbrigde eller ikkje". Manuskript, kat. nr. M-0613 i Målføresamlinga ved Universitetet i Bergen.
- Rygh, Oluf. 1898. *Norske Gaardnavne: Forord og indledning*. Kristiania: W.C. Fabritius & Sønners Bogtrykkeri.

- . 1910. *Norske Gaardnavne i Søndre Bergenshus Amt [...] udgivne med tilføjede Forklaringer af Magnus Olsen*. Kristiania: W. C. Fabritius & Sønner A/S.
- Selmer, Ernst W. 1920. “Enkelt og dobbelt tonelag i Kristianasprog.” *Maal og Minne* 1921: 55–75.
- . 1921. *Tonelag og tonefald i Bergens bymaal*. Kristiania: Jacob Dybwad.
- . 1927. *Den musikalske aksent i Stavangermålet*. Oslo: Jacob Dybwad.
- . 1948. *Den musikalske og dynamiske aksent. Sunnmørestudier*. Oslo: Jacob Dybwad.
- . 1954. “Tonelagsproblemer.” *Maal og Minne* 1954: 180–88.
- Skauge, Jakob B. 1940. *Om målføret i Lindås*. Hovedoppgave, Universitetet i Oslo.
- Skre, Ivar. 1957. *Fana-målet. Ljodlæra med stutt omrit av formlæra*. Bergen: J.D. Beyer A.S. boktrykkeri.
- Skulerud, Olai. 1944–46. Diverse oppskrifter fra Hordaland. Målføresamlinga ved Universitetet i Bergen, kat. nr. E-0581, M-0054, M-0055, M-0469, M-0486, M-0619, M-0780, M-0855.
- . 1945. *Dativ i Nhl.-mål*. Manuskript, kat. nr. M-0482 i Måleføresamlinga ved Universitetet i Bergen.
- Storm, Johan. 1874. *Om Tonefaldet (Tonelaget) i de skandinaviske Sprog*. Forhandlinger i Videnskabs-selskabet i Christiania 1874.
- . 1884a. *Kortere Ordliste med Forklaring af Lydskriften*. Kristiania: Grøndahl & Søn.
- . 1884b. *Norvegia. Tidsskrift for det norske folks maal og minder*. Kristiania: Grøndahl & Søn.
- Troland, Arnt. 1939. *Oversikt over lydverket i Austevollmålet*. Hovedoppgave, Universitetet i Oslo.
- Ulvestad, Bjarne. 1967. “Review of Martin Kloster Jensen: Tonemicity.” *Language* 43: 790–803.
- Universitetet i Oslo. 1942. *Årsberetning 1. juli 1939 – 30. juni 1940*. Oslo: A. W. Brøggers boktrykkeri A/S.
- Venås, Kjell. u.å. “Hallfrid Christiansen.” I: *Norsk biografisk leksikon* (nettutgaven: snl.no). Oslo: Foreningen SNL.
- Villanger, Silje. 2010. “Da hadde vært litt kult visst vi hadde snakka strilsk om hondra år.” *Ei sosiolingvistisk oppfølgingsgransking av talemålet i Øygarden*. Masteroppgave, Universitetet i Bergen.

Wiggen, Geirr. 2011. *Annotert katalog over hovedfagsavhandlinger i studiefaget nordisk språk og litteratur ved norske universitet og høyskoler 1906–2007*. Oslo: Novus.

Abstract

Most Norwegian and Swedish dialects are characterized by a tonal accent contrast. This article is an account of how the absence of this contrast in the rural dialects surrounding the city of Bergen was discovered during the first half of the 20th Century. Dialectologists working around the turn of the century obviously were not aware of this absence, and marked tonal accent in their transcriptions in accordance with general rules. None of them spoke the dialects in question. Interestingly, they in a few cases also discuss which tonal accent should be marked for a given example. They in other words seemed to have been “hearing” accentual differences where there weren’t any. Only around 1940 did three master’s theses appear, written by students who themselves were speakers of one of the non-tonal dialects. Here the absence of contrast was pointed out and documented for the first time, even if one of the authors, based on his own speech, claimed that the northwestern part of the region had the contrast, a claim that both contemporary and later sources strongly suggest was unfounded. Despite this, senior dialectologists continued to mark tonal accents in their transcriptions for another decade. Only with Martin Kloster Jensen’s dissertation from 1961 was the absence fully recognized.

Gjert Kristoffersen
 Universitetet i Bergen
 Institutt for lingvistiske, litterære og estetiske studier
 Postboks 7805
 NO-5020 Bergen
 gjert.kristoffersen@uib.no